

Imprimat legal 4 - NOE. 1925

Nr. 3

ARHIVA SOMEȘANĂ

REVISTĂ ISTORICĂ-CULTURALĂ

C U P R I N S U L :

Virgil Șotropa: <i>Pagini memorabile din 1848</i>	Pag. 1
Ștefan Scridon: <i>Comentarii la un document</i>	21
Virgil Șotropa: <i>Lupta Românilor bistrițeni pentru biserică</i>	" 31
Vasile Bichigean: <i>Poëmation de secunda legione Valachica</i>	" 39
Vasile Filipciuc: <i>Ioan Mihali 1844—1914</i>	" 66
Virgil Șotropa: <i>Răboaje din trecut</i>	" 73

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Redacția, administrația și direcția revistei:
„ARHIVA SOMEȘANĂ” Năsăud, liceul Gh. Coșbuc

Năsăud 1925.

PAGINI MEMORABILE DIN 1848

VIRGIL ȘOTROPA

Generațiile trecute prin teribilul cataclism mondial, cu toată bucuria legată de înjgheberarea noului stat românesc, în mare parte posedă cam puțină înțelegere pentru faptele petrecute în zilele pline de sbucium ale anilor 1848 și 1849. Pentru că să n'o spunem și mărturisim limpede și fără'ncunjur că dimensiunile și grozăviile recentului războiu multor oameni le-a cam sdruncinat sistemul nervos; iar lozinca conceptelor și ideilor internaționale privitoare la pretinse drepturi individuale — și nu naționale, cum sub mască se accentua și aici — încă și acum se accentuează — le-a cam abătut atenția de la întâmplările trecutului înălțător și plin de entuziasm național. Să nădăjduim însă că sămânța falșului umanitarism aruncat de mâini infernale cu scopul să discompună, și nu să întreze și închege neamuri și state naționale, va trebui să piară; iar tineretul român își va întoarce iarăși privirile către însuflețitoarele figuri și fapte din zilele istorice, mai apropiate și mai depărtate, ale poporului nostru.

Minunat an a fost anul 1848! Fiecare săptămână, fiecare zi aducea faime despre întâmplări și evenimente unele mai surprinzătoare decât altele, -- iată cu aceste vorbe își începe interesantele sale memorii Vasilie Moldovan, prefectul legiunei III în 1848/9. Și într'adevăr numai dacă percurgi materialul istoric privitor la acei ani, îți poți face idee despre lupta dârză a unui întreg neam ca să scape de lanțurile robiei.

Cutoatecă despre grănicerii năsăudeni, cari niciodată n'au fost iobagi în înțelesul adevărat al cuvântului, nu se poate zice c'ar fi suferit chiar atât ca și Românii din alte ținuturi, din partea impilătorilor și opresorilor; totuși idea de libertate și de câștigare a drepturilor naționale la ei încă a aflat în 1848 un viu ecou. Cu tot trupul și sufletul s'au atașat și ei la mișcările conaționaliilor ardeleni dând dovadă despre absoluta lor solidaritate cu întreg neamul privitor la revendicarea și realizarea postulatelor naționale.

Din povestirile bătrânilor martori oculari, din însemnările particularilor, dar maicuseamă din catastifele și protocoalele militare și preoțești am adunat multe date referitoare la cele petrecute atunci în ținutul nostru, și scopul acestor șire, precum și al altor comunicări ce vor urma, este să scot în relief unele evenimente din memorabilii ani ai redeșteptării noastre.

Încă în Martie 1848 studenții în teologie și în drept, în înțelegere cu tinerii absolvenți aplicați prin cancelariile diferitelor orașe ardeleni, aprobați și sprijiniți și de unii bărbați inimoși și cu vază, au hotărât să convoace pe intelectualii și pe reprezentanții poporului român ardelean pe Dumineca Tomii la o adunare în Blaj, unde să se ia la dezbateri chestiile vitale ale națiunii românești. Unde nu s'au putut face personal, acele con-

vocări s'au trimis anonim în prima lună vicarilor și protopopilor cu adaosul, că aceștia însoțiți de câte doi preoți și doi poporeni să se prezinte în amintita zi în Blaj „spre a-se consulta asupra acelor ce nația română ar avea să aștearnă în comițiile viitoare“. Guvernul transilvan, informat despre intențiile Românilor, interzise ținerea adunării, iar guvernorul conte Iosif Teleki, după ce avertiză pe prefectii județelor Alba inferioară și Cetatea de Baltă să fie cu atenție la cele ce se întâmplă și după ce ceru dela comanda din Sibiu asistență militară, pe ambii episcopi români, pe *Ioan Lemeni* din Blaj și pe *Andrei Șaguna* din Sibiu, îi făcu responsabili pentru cele ce vor urma. Atât consistorul ortodox din Sibiu, în absența episcopului, cât și vlădica unit Lemeni din Blaj, impresionați de acest strict avertisment, deteră grabnic în sensul ăsta ordine organelor supuse lor.

Episcopul Lemeni, despre care se zicea că era cam fricos și inclina spre Maghiari și politica lor, scrisse vicarului de atunci din Năsăud, lui *Macedon Pop*, despre convocarea care se lățise peste întreagă țara și-i ordonă să împărtășească preoților și poporenilor acestea: Adunarea la Dumineca Tomii în Blaj e interzisă, guvernul însă imputernicește pe vlădică să convoace conform circumstanțelor pe vicari, protopopi și pe laicii mai inteligenți „spre dobândirea scopului.“ Dar nu permite să se adune atâtea mii de oameni nedepriși în acest obiect, neputând sta nimeni bun că aceea mulțime va rămânea între hotarele cuviinții. Dela o adunare ca aceasta fiecare să se contenească și poporenilor, cari ar fi înțeles doar ceva despre acea proclamație, să le vestească că ea s'a făcut fără învoirea legiuitei puteri, și să aștepte în pace hotărîrea.

Vicarul Macedon la împărtășirea aceasta făcută preoților săi mai adauge: Decumva a căpătat careva niște scrisori de acestea, și anume două: *una scrisă și alta tipărită*, sau să le trimită la Năsăud, sau să le țină ascunse neîndrăznind să facă întrebuințare de ele, căci altfel își periclitează „deregătoria“.

Din paginile istoriei noastre naționale se știe, că mult temuta adunare din Dumineca Tomii deși nu în proporțiile dorite și contemplate, totuși s'a ținut în Blaj. Mai departe se știe cum a fost convocată și cum a decurs în 2/15 Mai pe Câmpul Li-

4

bertății grandioasa adunare și manifestare a întregului popor român ardelean. Despre aceasta vicarul năsăudean, care a luat parte în persoană la adunare, adresează în 25 Mai preoților vicariatului acest comunicat lapidar :

Cu împărtășirea înduratei rândueli a Mării Sale D. Episcop pentru învățarea poporului la ascultare către stăpânire și cei mai mari, vi-se face cunoscut cumcă *congresul Românilor* s'a încheiat în cel mai bun rând și liniște spre gloria eternă a poporului, inacarcă au fost la 50 mii.

Desbaterile s'au ținut în 14-17 Mai când s'a cetit petiția. Punctele petiției au fost cele mai de frunte următoarele: Nația română etc. (urnează rezumatul). Aceste puncte compuse în două suplici s'au așternut Maiestății și dietei. Rezultatul îl vom vedea de vom trăi.

În 24 Iunie tot vicarul adresează comandantului companiei din Mocod, căpitanului *Leon Pop*, care tocmai atunci se vede că substituia pe comandantul regimentului, următoarea remarcabilă scrisoare informativă în nemțește, ca să fie citită și bine înțeleasă și de ceilalți ofițeri streini ai regimentului :

Euer Hochwohlgeboren! Ich bin in Folge bischöflicher Berufung nach Blasendorf gegangen. Diese Berufung geschah an alle Erzpriester und Vicarien beider Confessionen zu dem Zwecke um die Interessen und Wünsche der Nation in Gemeinschaft mit sach- und gezeitkundigen Laien, die jeder Erzpriester mitnehmen konnte, zu beraten und darüber dem nächsten Landtag eine Petition zu übergeben.

Von diesem Regiment giengen keine Laien mit, denn die gemeinen Grenzer hatten nicht die geforderte Qualification, den dienenden Officieren ist nicht gestattet, die Pensionisten wollten nicht, einen Geistlichen konnte ich nicht mitnehmen, indem in dem bischöflichen Circular ausdrücklich gestanden ist, dasz blosz die Erzpriester mit Laien sich beim Congress einzufinden haben.

Was dort beschlossen wurde, glaube ich Euer Hochwohlgeboren aus den Zeitungen bekannt zu sein. Der Congress hat die Interessen der ganzen Nation vor Augen gehabt, folglich auch der Grenzer. Die Romanen gehörten bis jetzt nicht unter die recipirten Nationen, konnten daher auf dem gegenwärtigen Landtag keine Vertreter haben; nachdem aber jetzt die Gleichheit aller Nationen erklärt wurde, so wird auch unsere Nation Deputirte beim Landtag „cum voto deliberativo et decisivo“ haben und wählen.

Werden die Romanen in den Gespannschaften und königlichen Boden dieses Recht haben, so wird die logische Consequenz auch die Grenzer dieses Rechtes theilhaftig machen müssen.

Das zukünftige Schicksal dieser Menschenrasse bestimmt das tägliche Gespräch besonders der Magyaren folgendermassen: Entweder werden die Grenzregimenter aufgelöst, oder bleiben. Geschieht das Erste, so werden sie

in die Verhältnisse der übrigen Nationen treten; geschieht das Zweite, so werden sie eine ganz andere Verfassung bekommen.

Hat der Sturm und die Gewalttätigkeit der Ereignisse, welche vielleicht nicht einmal der graueste Diplomat geträumt hat, die drückenden Feudallasten, die Privilegien der begünstigten Classen und mehrere aus den barbarischen Zeiten abstammenden Ungebühre mit einem Schlag beinahe zernichten und in Folge dieser den herrschaftlichen Untertanen so schöne Concessionen gewähren können; so müssen auch die Grenzsoldaten um so mehr erhalten, als diese zur Verteidigung des Landes und allerhöchsten Trones mit beigetragen haben, und werden auch in der Zukunft erspriessliche Dienste dem Staate, in mehr welcher Lage sie sich befinden werden, leisten.

Auf dieses und die dem Landtag und Seiner Maiestät von den Deputirten des Congresses, an deren Spitze die beiden Bischöfe waren, eingereichte Petition bauend, lebe ich in der süssesten Hoffnung, dasz die Romanen jetzt auf den in Juli in Pest zu eröffnenden Reichstag ihre Vertreter wählen werden, und so danu werden unsere Desiderien nach und nach erfüllt werden.

Sölte der Landtag unsere Grenzer ausschliessen und dieses Rechtes nicht theilhaftig machen, so ist unsere Pflicht bittlich beim hohen Reichstag anzukommen.

Intr'aceea stările politice deveneau tot mai turburi, Maghiarii începeau să pășească pe față contra casei domnitoare a Habsburgilor. Aceștia prevăzând mișcările revoluționare, observau cu încordare prin oamenii lor confidenți totul ce se petrece printre Maghiari și celelalte națiuni din țară, temându-se mai cu seamă de înstreinarea și defecțiunea acestor din urmă cari pe atunci le serviau de mare sprijină. Generalii comandanți ai trupelor militare din Ungaria și Ardeal primeau stricte ordine să veghizeze ca năcumva Românii să fie trasi în mrejele maghiare, și mai ales să nu se piardă bravii grăniceri cari bucurându-se în trecut de un tratament mai favorabil din partea curții vieneze, îi erau acestei recunoscători și credincioși. Nu e deci mirare că vicarul în înțelegere cu colonelul regimentului nostru avertiza pe grăniceri să rămână ca și până acuma în pace și liniște, și să nu dea ascultare oamenilor răutăcioși, pizmătariși și instigatori trimiși anume să pervertească mințile sănătoase; ci dimpotrivă cum se va ivi printre ei vr'unul de-aceștia, să'l denunțe jurisdicției militare. Iar preoților li-se impunea din partea vicarului între altele următoarea îndatorire:

Aduceți poporului aminte în biserică și cu tot prilejul datoriiile către stăpânire, arătându-le relele urmări cari ar veni când unii și alții ar lăsa a-se

Înșela de nește oameni blăstemați. Aduceți-le aminte jurământul care l-au pus înaintea lui Dumnezeu și prin care ei s'au făgăduit a fi până la moarte ascultători, a apăra patria și tronul și cu primejdia vieții. Puneți-le înainte istoria timpurilor trecute, adică le spuneți câte bătăi, omoruri, jăfuiri, aprinderi și alte rele au fost în patria aceasta până a nu veni sub sceptrul părintesc al casei Austriei. Turci, Tătari și alte ginți barbare veneau, omorau, aprindeau, pustiau, oameni cu miile în robie duceau; ba ce e mai mult, înșiași principii naționali cari au fost ocârmuitori defa despărțirea Ardealului de către Ungaria, se împărecheau, certau și se băteau voind câte trei a fi. Iară defa anul 1696 de când popoarele acestei patrii au închinat-o domnitorilor din casa Austriei, este pace și liniște. Drept este și se cuvine ca noi să fim ascultători și credincioși supuși Înălțatului Împărat și celor puși de Înălțimea sa; să rugăm pe Dumnezeu ca cu brațul său cel tare să-l sprijinească și ajute în contra potrivnicilor.

E de notat că se aflau mijloace și căi ca grănicerii să fie informați și puși în curent despre mersul treburilor în țară, și ei continuu primeau pe ascuns îndrumări privitoare la ținuta ce au de observat. Ca dovadă poate servi și o scrisoare pe care scriitorul acestor șire o păstrează între actele rămase după tatăl său. Pe trei pagini ai unei coale e scrisă cu litere cirilice o proclamație către grăniceri. Pe dosul coalei îndoite în formă de plic se află adresa: „La prea vrednicul de toată cinstea Domnul candidat Alexandru Șotropa în Maieru. Cu mare grabă“; iar înlăuntru la sfârșitul textului este însemnat de altă mână tot cu cirile: „Această scrisoare fără iscălitură s'a aflat în pridvorul bisericii din Ilva mică. Poate că-i defa un voitor de bine“. Absolventul de teologie Al. Șotropa se afla în acele zile turburi la tatăl său preotul Iacob Ș. în Maieru și scrisoarea i-s'a adresat cu scopul ca conținutul ei să fie răspândit printre grăniceri. Iată textul acelei proclamații:

Cătră oștașii grăniceri romani din Ardeal!

În țara noastră sunt două regimente românești pedestre și altul de husari, care deși fusese întrupat cu cel secuiesc, supt Împăratul Iosif II, el totuș cu sângele și cu inima rămase românesc, totodată credincios monarhului său.

Soldați romani grăniceri! Jurământul pe care voi l-ați depus pe numele Împăratului și marele Principe a Transilvaniei să nu-l uitați.

Dupăce Austria la evenimentele din Martie a. c. dădură provinciilor ei erezite constituțiune și ministeriu răspunzător, care dăduse ca armata germană să pue jurământul pe numele Împăratului Ferdinand și pe constituțiune, adecă pe legile fundamentale; întruaceea Ungaria dobândind ministeriu propriu cu totul neatârnat de ministeriul cel din Viena, acesta încă orândui ca și

regimentele Ungariei să depue jurământul pe constituțiunea Ungariei care este osebită de a monarhiei austriace.

În 30 Mai 1848 Dieta Transilvaniei adunată la Cluj proclamă uniunea, adică întruparea de tot și prefacerea Ardealului în Ungaria; tot atunci desființară cu totul toate vechile așezăminte și legiuiri ale Ardealului; prin urmare și Împăratul nost Ferdinand are să peardă titula de mare principe al Ardealului, supt care titulă îi jurați voi credință.

Acestea sunt niște fapte și împrejurări care pe cei nedepriși în trebile politice îi poate ușor amăgi sau ameți.

Voi fraților să nu alunecați întru nimica.

Este adevărat că Dieta Ardealului prin lucrarea sa din 30 Mai se desleagă pe sine de jurământul către marele Principe al Transilvaniei; acelaș este într'o persoană și împărat al Austriei, decâtă care nu vă poate despărți nimeni, căci el este tot Ferdinand I și pentru voi, care în adunarea generală a Romanilor ați protestat în contra Uniunii, e totodată și mare principe al Transilvaniei.

Deci voi soldaților grăniceri romani, mai înainte de a face un paș, să cereți a vi se arăta și a vi se desluși curat constituțiunea țarei noastre, care să fie și românească după pofta națiunii romane dechierată în adunarea generală, pe care voiți a jura cum jură toată armata monarhiei. Să vi se împărtășască și forma jurământului prin ofițeri și preoți și înainte de a vă jura supt steag, ca nu cumva să fiți amăgiți.

Această cerere a voastră e dreaptă și nu este păcat al nesubordinanții, pentrucă soldații încă au dreptul să știe pe ce nume și pe care așezăminte jură.

Până când nu vi s'or împlini aceste drepte cereri, voi nu cumva să vă amăgiți a eși din patria voastră numai la porunca vreunor străini. Pe voi astăzi vă îndatorește numai porunca Împăratului, și numai la comanda acelora să vă supuneți, cari vă vor arăta subscrierea adevărată a numelui împăratului Ferdinand I.

Soldați grăniceri romani, voi sânteți toți și fii de familie, sânteți economi și muncitori, aveți o mulțime de greutăți. Nu perdeți timpul, arătați toate năpăstuirile voastre cât mai curund la Împăratul, precum le arătară grănicerii săcui în toate părțile, iară anumit acuma cu tot adinsul.

Rugați și chienați pe ofițerii voștri să țină cu voi, să vă apere și să nu vă înșele nimeni.

Voi între voi încă țineți ca cei mai buni frați. Luați sama că timpurile sunt foarte grele, de n'ați ținea unii cu alții, ați putea da de rele mari.

Uitați ori ce ceartă între voi.

Soldați romani! Vitejia și bravura voastră este prea cunoscută la toată monarhia. Fiți tot bravi și eroi, însă cercetați foarte bine pentru cine și asupra cărora vă mână să vă vărsați sângele.

Aveți iubire către națiunea romană și încredere în numele împăratului Ferdinand.

În fine și între grănicerii noștri începu să se ivească o vie mișcare spre ași exprima plânsorile în unele chestii specifice ale lor și spre a scăpa de sarcini și îndatoriri supărătoare și apăsătoare. Ei mereu asaltau pe preoți să le facă rost ca să-și poată manifesta doririle, iar preoții cereau dela vicar să-i convoace la un sfat comun. Acesta le împărtășia preoților că fără știrea și învoirea guvernului nu-i îndreptățit să-i cheme la adunări cu caracter politic, cum spre pildă s'a întâmplat și cu prilejul congresului din Blaj, unde s'au adus hotăriri cari privesc interesele întregii națiuni românești, fără să se facă deosebire între grăniceri și provincialiști. Insuși episcopul convoacă pe subordinații săi chiar și în chestii curat eclesiastice numai după obținerea permisiunii guverniale, și ordinele episcopoești din 19 Noemvrie 1833 și 15 Septemvrie 1821 expres interzic amestecul preoților în chestii politice și redactarea de suplici în numele satelor. Cutoatecă fiecare Român „știe unde'l apasă cisma“, preoții să bage de seamă că în timpurile aceste „orice săritură ori mistificare e periculoasă“.

Văzând însă vicarul că iritația între grăniceri tot crește, apoi înțelegând el că după forțata proclamare a unirei Ardealului cu Ungaria grănicerilor nu li-se va da voie să aleagă deputați la viitoarea dietă în Pesta, ceru informații în chestie dela *Alexandru Bohățiel* deputatul Hațegului, și totodată în 22 Iunie merse în persoană la colonelul baron *Alexandru Iovich* și la generalul *Gabrun* rugându-i să permită ca din fiecare comună preotul și câte doi reprezentanți ai sătenilor să se poată întruni într'o anumită zi în Năsăud, unde să fie întrebați despre doririle lor, cari în formă de petiție să se înainteze comandai generale din Sibiu. Generalul îi răspunse categoric vicarului că aceasta nu se poate, și întrunirea ar fi privită ca complot.

Neobositul vicar însă nu abandonă planul conceput și după mai multe conversații confidentiale cu preoții mai apropiați ca *Grigore Pop* din Rebrîșoara și *Ioan Pop* din Feldru, din nou se duse la colonel și în numele preoților și grănicerilor îl rugă cu insistență să mijlocească la comanda generală obținerea permisiunii pentru adunare. Văzând colonelul *Iovich* că chestia e foarte serioasă și poate ușor să aibă consecvențe neplăcute, în fine se hotărî să intervină la comanda din Sibiu cu toată autoritatea de care dispune.

Se vede că demersul a avut efect, căci în 30 Iunie într'un ordin de zi colonelul împărtășește regimentului acestea: După ce dela regimentul I din Orlat s'au lătit vești mincinoase cari irită spiritele, spre-a preîntâmpina orice eveniment neplăcut, să se publice poporațiunii, că la rugarea grănicerilor și a preoțimei să li-se permită să se adune în Năsăud și să se consulte asupra dorințelor și postulatelor lor, se va afla modul convenit ca ei pe cale legală să-și poată înainta plânsorile. Iar vicarul Macedon Pop, — care în 30 Iunie scrie preotului Tanço din Monor că grănicerii de „după târg“ aparținători politicește județelor Cluj, Turda și Dobâca, să nu plece nici la chemarea prefectilor în altă parte la adunări și alegeri, ci să stea locului și să aștepte aviz din Năsăud, — putea în 4 Iulie să comunice preoților săi că generalul comandant baron *Anton Puchner*, în înțelegere cu comisarul baron Nicolae Vay și guvernorul conte Teleky, cu ordinul Nr. 91 din 2 Iulie a îngăduit ținerea adunării grănicerilor în ziua de 10 Iulie în Năsăud. Aci vor avea să se prezinte din fiecare sat câte doi delegați cari își vor spune dorințele spre a fi așternute în formă de petiție locurilor competente. Totodată vicarul îndruma pe preoți ca în înțelegere cu primarii și bătrânii satelor să facă ca unul dintre cei doi delegați aleși de sătenii fiecărei comune să fie negreșit preotul satului, căci preoții știu și cunosc mai bine nevoile și lipsurile sătenilor și le pot spune fără sfială.

Încă în 9 Iulie seara toți delegații, preoți și mireni, ai celor 44 comune grănicerești erau sosiți în Năsăud, iar în 10 Iulie la 8 ore a. m. adunarea se deschise sub cerul liber în cimitirul bisericii românești. Aci colonelul Iovich în calitate de prezident dăde cetire porunțelor sosite, și după ce recomandă observarea ordinii la desbateri, ca să nu i-se poată reproșa vr'o influență directă ori personală, el se depărtă. Iar după asigurarea că și de aci înainte vor servi cu credință împăratului și patriei, delegații satelor în bună înțelegere și cu mult cumpăt își fixară postulatele în următoarele puncte :

1. Conform manifestului împărătesc din 10 Iunie grănicerii să-și poată conserva naționalitatea, religia și limba. Dacă s'ar introduce și la alte regiamente maghiare și slavo-croate limba națională ca limbă de serviciu, atunci să se facă tot așa și în regimentul năsăudean. Orice petiție scrisă în limba română să fie primită de autorități.

2. În înțelesul articolelor dietale sancționate grănicerii să poată dispune liber de pământurile lor cu dreptul de cedare tot numai în favorul grănicerilor.

3. Pădurile, pășunile și munții, cu observarea legilor silvice, să rămână proprietate comună.

4. Venitele proventelor (cârciume, măcelării etc.) să intre cu începere din 1849 în casele comunale.

5. Averele comunale și bisericesti să fie administrate de grăniceri sub controlul unei comisiuni instituite în Năsăud și prezidate de colonelul regimentului.

6. Venitele fondului de mondir (haine milițare) să se dea ca ajutoare coplilor de grăniceri cari vor vrea să facă studii mai înalte sau vor îmbrățișa meseriile. Grănicerii vor face serviciile militare pe teritoriul regimentului în hainele proprii, iar afară de districtul militar în uniforma primită dela stat.

7. În interesul serviciului să fie numiți în regiment numai acei ofițeri și funcționari streini, care posed limba românească.

8. La școalele existente să se mai înfiinze două catedre: pentru instrucția în matematică și în limba maghiară.

9. Să se suture orice monopol.

10. Să înceteze întreținerea gării la izvorul de apă minerală dela Anieș și la vama din Borgo-Tiha și Joseni. Soldații în calitate de ordonanțe să facă numai serviciile strict oficiale și nu și particulare.

11. Primarii comunali să poată judeca în cauze civile conform legilor țerii. Procedura să fie publică și accelerată.

12. Certele de granițe cu comunele învecinate provinciale să se rezolve prin o comisie streină imparțială.

13. Populația de peste 40.000 a regimentului să aibă dreptul să trimită la dietele viitoare câte doi deputați.

14. Să înceteze robotele și furnisarea de lemne pentru ofițeri și slujbași.

15. Preoții să fie plătiți din visteria statului și învățătorii dela școalele grănicerești să primească leafă mai mare.

16. Grănicerii să nu fie împedecați în folosirea fântânilor de saramură (slatină) din apropiere.

17. În listele de conscriere să se accentueze condiția „liberă” de până acum a locuitorilor.

18. Constituția pe care grănicerii vor avea să jure să li-se comunice și explice în limba românească.

19. De acu înainte să nu se mai numească regimentul „valah”, ci „a doilea regiment românesc grăniceresc”.

Toate aceste postulate, împărtășite și comisiunei unioniste în Pesta de către deputatul Alexandru Bohățiel, au fost cuprinse într'o petiție către împărat, redactată de vicarul *Macedon Pop* și de aghiotantul regimentului *Leontin Luchi*. Cu ducerea petiției la Viena au fost încredințați Vicarul, sergentul *Ioan Botârla* din Sântioana și caporalul *Ioan Bota* din Vărărea. După ce au luat în

primire din cassele comunale banii necesari pentru drum, in 17 August delegații au plecat la Sibiu spre a obține de la comandă permisiune și pașaport, fără de care nu puteau călători la Viena. In Sibiu însă deastădată nu putură isprăvi nimic, cum se poate vedea din următoarea circulară vicarială din 26 August 1848 :

In 17 a acesteia am pornit cu cei doi deputați aleși la Sibiu cu gândul ca după dobândirea pasului să mergem cu rugăminte cunoscută la Inaltul împărat ; ci necăpătând pasul am fost siliți iarăș a-ne întoarce acasă, și ca mai bine și Frațiiile Voastre și poporul să se convingă despre aceasta, vă Inchid aci orânduiala Excelenței sale comando general ca să-o cetiți In biserică și să spuneți ca să aștepte și să fie In pace, că Excelența sa va mijloci slobozenie de-a merge. Eu încât am putut, vreme de un ceas am tot vorbit cu Excelența sa și m'am rugat In tot chipul cum am știut după puterea intelectuală. Mărturie Imi sunt generalii Gedeon și Schurter, Obercomissär Fronius. Rugatu-s'a și deputatul Botăria foarte frumos, cât mai mult nu se putea, ci Excelența sa și-a pus mânișe pe piept zicând cumcă nicipacăt stă In puterea lui de a-ne da pasul fără de-a dobândi întâiu licenție de la locurile mai Inalte. Banii cât nu s'au cheltuit ts de față aici la mine, și decumva nicipacăt vom dobândi slobozenie, care nu cred să se întâmple, se vor înturna îndărăt.

In intervalul de la începutul lui Iulie și până la sfârșitul lui August însă stările se incurcau tot mai mult și haosul tot creștea. Soseau neconținut proclamații și porunci, provocări și amenințări când de la curtea din Viena, comanda militară din Sibiu și de la episcop din Blaj, când de la ministerul maghiar din Pesta și de la guvernul ardelean din Cluj ; și ele erau demulțori așa contradictorii încât nici comanda regimentului nostru năsăudean și nici grănicerii nu știau ce să facă și de ce să se țină. Confuzia își ajunsese apoi culmea când, ca consecvență a proclamației din Aprilie prin care împăratul supune toate trupele din Ungaria și Transilvania palatinului și ministerului maghiar, acesta uzând acum de puterea ce i-se dă, ordonă In Iulie să plece imediat un batalion al regimentului năsăudean la Bănat, cu scopul tănuit deocamdată ca să lupte acolo contra Sârbilor și Croaților.

Ințeleptul vicar nici între aceste împrejurări grele nu-și perdea cumpătul, ci după trebuință, odată cu blândețe, altădată cu energie, căuta In tot felul să calmeze spiritele agitate. Astfel într'o circulară provoacă pe preoți să le spună Dumineca poporenilor că „cei mai mari ai națiunei române se ostenesc Intru tot chipul a lucra pentru fericirea lor, și Maiestatea sa împăratul pe Români In viitor

ii va socoti ca și pe celelalte conlocuitoare nații, va înălța pe cei vrednici și învățați la cele mai înalte deregătorii*. Dealtăparte însă e silit să le adreseze preoților și vorbe mai grele ca în circulara dela 15 Iulie, în care spune :

Măria sa domnul colonel aduce vicariatului spre înștiințare prin nota prezidială din 14 c. Nr. 48 cumcă unii preoți din regiment n'ar înceta pe popor a-l înjita și neodihni prin vorbe neînțelepte. Prostimea din satele provinciale e neodihnită și prepusul cade despre o parte pe preoții din acest vicariat. Precum din începutul acestor mișcări, așa și acum frățește vă dojenesc, că acela care se știe vinovat, să încete. Luați bine de seamă și puneți în cumpănă la tot ce vorbiți. Timpurile sunt critice, iee bine de seamă fiecare ca să nu cadă în pericol. Multora le-a părut rău că au vorbit, la puțini că au tăcut — zicala unui înțelept din lumea vechie.

Prepusul cade maicuseamă pe preoții dela companiile de după târg; vinovatul se va ști, bage de seamă, fie înțelept, nu vorbească câte toate. Poporul din acest regiment și-a spus doririle sale prin deputați; aceste se vor așterne Maiestății care debunăseamă le va face și da multe ușurări și concesii spre folosul lor. Acela dar care l'ar neodihni și abate dela calea cea bună și ascultare, l'ar aduce în prăpaste și stricare. Fericiți făcătorii, mijlocitorii și îndemnătorii la pace, rând bun și ascultare, care vi-o comand cu acea adaugere că cu vorbe de aceste și ațtări nu folosește nici șieși nici poporului. De a vini careva în primejdie prin necumpătata vorbire, și Măria sa D. Episcop și eu ne vom spăia mâinile.

Dar se vede că nici persoana vicarului nu era cruțată de insinuări și calomnii cum apare din caracteristica și judițioasa scrisoare din 25 Iulie adresată de vicar conțelui Francisc Beldi, prefectului din Dej; scrisoare a cărei interesant conținut în nemțește este următorul :

Dem Obergespann des Dobokaer Comitats Grafen Beldi.

Der Herr Oberstlieutenant Urban hat mir in Erkrankung des Herrn Obersten ein Schreiben von Euer Hochgeboren mitgetheilt, in welchem ich als Stifter der in einigen Provincialortschaften des Dobokaer Comitats bestehenden Unruhen, als Aufwigler und Hetzer des Volkes gegen ihre Vorgesetzten gestempelt werde.

Ich muss mich wirklich wundern wie Euer Hochgeboren als Staatsmann den Worten eines ehr- und gewissenlosen Denuncianten haben Glauben beimessen können ohne mich nach den Vernunft- und positiven Gesetzen anzuhören, oder wenigstens Einen der meine Gemütsbeschaffenheit, Benehmen und Handlungsweise zu kennen die Gelegenheit hatte, zu fragen. In welchem Gesetzbuche steht das geschrieben, einen Menschen solcher Verbrechen zu beschuldigen ohne ihn anzuhören? In welchem Reiche besteht dieses Gesetz? Nur im Reiche des Schreckens pflegt man die Angeklagten unangehörter Weise zu verdammen.

Seit meinem Einrücken von der Nationalversammlung zu Blasendorf habe mich von Nassod nicht entfernt, seit Anbeginn dieser politischen Bewegungen ruhig verhalten, die untergeordneten Geistlichen zur Ruhe und Nichteinmischung in politischen Angelegenheiten, die Grenzer zur Befolgung der Befehle ihrer Vorgesetzten, Treue gegen den Monarchen, in der Kirche und bei anderen Gelegenheiten ermahnt, wie dies im ganzen Bezirke bekannt und aus meinen Dienst- und Geschäftsprotocollen zu entnehmen ist; ungeachtet dessen erscheine ich in den Augen einiger Magyaren als ein unruhiger Mensch.

Wenn der Ruhigste so betrachtet wird, wenn die Herrn Comitatsbeamten die Bravsten mit solchen grundlosen Beschuldigungen kränken, und sogar die Geistlichen, deren Ansehen aus Staatsgrundsätzen zu vertheidigen verpflichtet sind, einkerkern; so ist es kein Wunder dasz die Antipathie zwischen Romanen und Magyaren so grosz ist, und die Reibungen nicht aufhören; durch diese Handlungsweise wird man die Simpathien gewisz nicht erwecken.

Der Sturm und die Gewaltthätigkeit der Ereignisse hat die drückenden Feudallasten und andere aus den barbarischen Zeiten abstammenden Ungebühren zernichtet; die gebildeten Aristocraten haben freilich dazu beigetragen, Dank dafür im Namen der Menschheit. Dies ist aber noch nicht genug; um in Frieden und Eintracht zu leben, ist noch Etwas notwendig: die menschliche Behandlung, die Berücksichtigung der Menschenrechte und die Vorsichtigkeit einen Unschuldigen nicht zu beleidigen. Auch der wilde Africaner bleibt Mensch, wenn er menschlich behandelt wird.

Im Bewustsein meiner Unschuld ersuche Euer Hochgeboren mir den Denuncianten anzuzeigen, damit ich ihn vor das Gericht belangen kann; widerigensfalls die Ehre meines Namens und Amtes, welche ich bis Datto durch keine vorschriftswidrige Handlung befleckt habe, mich zwingen wird, Seine Excelenz den königl. Comissär Vay über die mir zugefügte Beleidigung um Genugthuung zu bitten.

Timpul trecea, stările sociale se tot complicau și din toate părțile se semnalau mișcări revoluționare. În așteptare ca situația în fine să se clarifice în oarecare formă, vicarul nu aflase încă cu cale să dea informații premature autorităților sale superioare despre întâmplările din granița năsăudeană. Somat însă de episcopul Lemeni, vicarul nostru cu data 16 Septemvrie îi raportează acestea:

Tocmai de nu ași fi primit preaindurata orânduială a Măriei tale din 24 August Nr. 982, eram parat cu posta de astăzi următoarele spre înalta cunoștință a-le aduce:

Militarii din acest regiment auzind și cetind în foile publice cumcă toate națiile din monarhie aleargă la Maiestate cu deschilinite petițiuni, m'au adus pe mine la atăta, cât în lunie am fost silit cu mai mulți frați a-ne ruga de d-l colonel ca să binevoească a mijloci la înaltul G. Comando prezidiu o adunare din laici și preoți în locul ștabal spre de-ași descoperi gravaminele ce pe dânsii îi apasă și de care necurmat se plângeau. Aceasta s'a îngăduit

pe 10 Iulie când în scurt timp dela 8 până cam către 3 ore postmeridiane s'au compus punctele petiției și concludat, ca aceasta să se subștearnă Maiestății prin deputați.

Nevenind licența dela I. G. Comando pentru pornirea deputațiunei, au început oamenii a alerga la Năsăud cu gloata orând pe d-l colonel să le dea pasul. Aceasta au repetat-o în vr'o trei săptămâni de trei ori. D-l colonel ca să aline inimile a mijlocit încassarea diurnelor pentru deputați, care i-au și expedat la Sibiu spre a dobândi pasul către Viena, care Excelența sa neputându-l da fără știrea Inaltelor locuri, au fost siliți a-se reîntoarce acasă, ce nu puțină amărăciune a cauzat.

Din 10 Iulie adevă din timpul adunării până la reîntoarcerea deputaților din Sibiu s'au întâmplat două lucruri momentuoase: cetirea circulariilor prin biserici despre Ministerul maghiar și pornirea batalionului la Seghedin. Auzind militarii cumcă ei nu mai stau sub sfatul ostesc de curte, ci sub ministeriu, s'au amărit, necăjit și întristat. Au început a clama în gură mare cumcă episcopii și popii i-au vândut Ungurilor, și clamă neîncetat; la care i-au adus, pelângă sumuțarea făcută din partea unora, și scenele întâmplare în vecinătate, cum sunt: execuția dusă în mai multe sate românești, de Unguri; bătăile cele tiranice puse pe spatele țeranilor, banii storși cu puterea. Apoi cetirea în Gazetă și jurnale despre intenția Ungurilor de-a magyariza armadia și a introduce limba lor încă și în școalele elementare, au pus capăt la toate și i-au adus la acea cugetare poate dreaptă, cumcă ei voiesc a-se despărți de către Austria, și națiunile colocuitoare a-le magyariza.

Deci nechemăți, în 13—14 Septemvrie au venit mai mulți ca 300 din toate satele și s'au rugat de d-l comandant ca să binevoiască a scrie la Maiestate cumcă ei nu voesc a ști despre Ministeriu unguresc, -despre făcuta unire. Batalionul să se strămute din Ungaria în provinciile austriace; și acolo să se judece de a greșit, și Maiestatea sa să se îndure a convoca dieta aci în patrie, în care având și Românii „a proportionē” reprezentanții lor, a doua orară să se ia la desbatere obiectul unirei.

Aceasta a lor petiție s'a luat în scris de o comisie spre acest scop orânduită, și ieri în 15 fuse și așternută (expediată) Maiestății prin curir făcându-se totodată relație atât Inaltului G. Comando cât și ministerului.

Seara în 13 au ales alți deputați cari să meargă cu suplica din 10 Iulie. Atunci iară au început a voma câte toațe în contra preoților, cari aci a-se descrie ontenia nu îngădue. Și oare care-i cauza acestei înverșunări în contra nevinovaților preoți? Lecția circulariilor trimise de Măria voastră precum și zăbovirea Măriilor voastre ambii episcopi în Budapesta. Am ajuns în mod nevinovat cu corabia între Scyllam et Charibdim. Aici stau oamenii și ne pun pe foc. Batalionul zice a-se fi jurat de preoți a nu se oști contra Slavilor. Trebuie să buduluim în lumea largă, însă nu știm unde, că în toată Europa sunt mișcări politice. Poate în Africa meridională am avea loc.

D-l Gavril Mihali orânduit comisar de către ministeriu încă n'a venit aici, însă de va și veni, nimic va isprăvi, că numai de comisar dela minister

magyar trimis să nu-le pomenești, că te pui în pericol; din asta cauză și noi trebuie să tăcem.

Aceste până acum în acest ținut întâmplate sincere descriindu-le, mai adaug încă umilita rugare, ca Măria ta în viitor cumpănind primejdiile care mi le-au cauzat circulariile, să nu ne mai trimiți nicicacăt, că te expui însuși Măria ta primejdiei; și de se vor trimite, nu se vor ceti că nu voesc a-le asculta.

A doua adunare a grănicerilor despre care face amintire vicarul în raportul său către episcop, s'a ținut în 13 și 14 Septembrie tot în Năsăud. Câteva zile mai înainte sosise adecă vice-colonelul *Carol Urban* din Viena cu instrucții secrete și dupăce colonelul *Iovich* se retrase sub pretext că e bolnav, *Urban* luă comanda regimentului și pe sub mână puse la cale ținerea acelei adunări despre care vicarul zice că la ea au venit grănicerii nechemăți. Au venit delegați din toate satele, ofițeri activi și pensionari, apoi alți funcționari și mult popor. În adunarea prezidată de majorul *Ioan Hatfaludi* s'au luat următoarele hotărâri: Grănicerii rup orice contact cu ministerul maghiar care salută republica franceză, primește soli streini ostili monarhiei și deneagă ajutorul contra Italiei; cu un cuvânt pregătește tradarea și desbinarea Ungariei de Austria. Mai departe introduce cu sila limba maghiară în școalele și bisericile celorlalte popoare, prigonește cu statariu pe Români, îi arestează fără judecată, presa maghiară îi clevește, așa că o teroare desăvârșită e îndreptată contra poporului român. Unirea Transilvaniei cu Ungaria s'a făcut fără ascultarea Românilor cari sunt aci în majoritate. Grănicerii protestează contra unirei, cer revocarea ei și instituirea unui guvern provizor constător din membri maghiari, secui, sași și români. Plecarea la Viena a deputației hotărâtă de grăniceri în 10 Iulie și împedată atunci prin uneltirile ministerului maghiar, să fie încuviințată acum de comanda regimentului, pentru liniștirea spiritelor. Batalionul I dus spre-a lupta împotriva graniței ilire și pus de Maghiari sub judecată pentru pretinsă neascultare și pentru lealitatea și credința sa nestrămutată față de tron și dinastie, să fie scos din Ungaria și pus la dispoziția ministerului austriac. Cele trei batalioane ale regimentului să se întrebuinteze împotriva dușmanilor externi și interni ai monarhiei, iar pentru apărarea teritorului de graniță ușor se mai pot forma încă alte două batalioane cu arme proprii.

Procesul verbal al adunării semnat de toți cei prezenți și întărit de comisiunea militară constatătoare din aghiotantul regimentului locotenentul Leontin Luchi, căpitanul Wilhelm Binder, sublocotenentul Adolf Stock, apoi auditorul Adalbert Rosenbaum ca secretar și majorul Ioan Hatfaludi ca prezident, a fost imediat trimis încă în 15 Septemvrie împăratului Ferdinand și totodată împărțit în copie ministerelor din Viena și Pesta, comandelor militare din Sibiu, Lemberg și Cernăuți, cum și comisaru lu Nicolae Vay.

Tot cu acest prilej s'a luat din nou la desbatere petiția către împărat redactată în adunarea din 10 Iulie și trimisă mai apoi spre completare preoților din Rebrîșoara, Feldru, Sângeorz, Rodna, Borgo-Tiha, Budac, cum și altor grăniceri cărturari. După redactarea finală s'a hotărît să-o ducă și înmăneze împăratului trei delegați: sergentul *Gavril Pop* din Feldru cu învățătorii *Florian Porcius* din Rodna și *Vasile Nașcu* din Feldru. Acest din urmă însoțit de căpitanul Luchi, care din încredințarea regimentului se atașă la deputație spre a-i sta în ajutor, îndată după adunare și plecă la drum, iar ceilalți doi delegați plecară în 21 Septemvrie numai după ce sosi din Sibiu pașaportul semnat de generalul Puchner. Călătorind peste Bucovina și Galiția, în 1 Octomvrie toți delegații se aflau în Viena. Cursul și rezultatul acelei călătorii mai bine se poate vedea din raportul adresat de Porcius și Nașcu în 21 Noemvrie comandai regimentului spre a-l împărțîși tuturor satelor grănicerești. Iață-l :

Am plecat din Năsăud în 21 Septemvrie și în 25 dimineața am fost în Cernăuț. După masă la 1 oră am plecat mai departe cu posta (Mallepost) și am sosit în 27 la 6 ore dimineața în Lemberg, deunde plecând seara la 8 am sosit în 29 la amiazi în Cracovia. De aci în 30 înainte de masă la 10 ore am urcat trenul și trecând prin Silezia prusiacă, în 1 Octomvrie la 8 dimineața am sosit în Viena.

Circumstanțe neprevăzute au făcut că numai în ziua de 3 Octomvrie am putut să ne adresăm prin d-l căpitan Luchi către Serenissimul principe Lobkovitz, aghiotantul general al Maiestății sale, cu rugarea să intervină pentru obținerea audienții. Indrumați la Excelența sa ministrul de războiu conte Latour, am primit în 4 dela acestă avizul că în 6 dimineața să ne prezentăm din nou. În 6 dimineața la 9 ore ne îndrumă Excelența sa ca la 7 ore seara să ne prezentăm Excelenței sale d-lui Wessenberg, ministrul externelor și al curții, spre a fi admiși în ziua următoare la audiență.

Încă în timpul aflării noastre în biroul ministerului de războiu erupse revoluția, mai întâiu la gară, apoi se întinse prin strada Tabor peste suburbia Leopold și mai târziu chiar și în oraș. Pericolul tot creștea și noi putem mulțami numai prevedinței că am rămas în viață. Răsvrățiții Inving, după masă înceată pușcăturile, ministrul de războiu Latour e ucis și spânzurat de un felinar din piața „am Hofe“. Masse mari de popor pătrund în oraș, unde toate porțile și stradale-erău puternic baricadate. Cum se întunecă, din nou începu în oraș canonada îngrozitoare care ținu toată noaptea. În ziua a doua e asaltat și jăfuit arsenalul. Maiestatea sa pleacă din oraș cu escortă militară, și noi am rămas fără audiență. Generalul comandant Auersperg se postează cu toată miliția garnizoanei în grădina prințului Schwarzenberg. Direcția călătoriei Maiestății sale rămâne secretă.

În 11 Octomvrie la 8 ore dimineața am plecat cu trenul la Brünn, unde am stat în zilele de 12 și 13, iar în 14 am plecat cu o diligență la Olmütz. În 15 am solicitat audiența pe care în 16 am și obținut-o. Ambele Maiestăți ne-au primit prea grațios în audiență particulară. În 17 la 10 ore înainte de masă am așternut o rugare la Alteța sa arhiducele Francisc, și după masă la 5 ore am rostit-o cu gura aceiași rugare Serenissimului mareșal prințului Windisch-Grätz. În 20 am primit răspuns la petiția noastră înaintată Maiestății sale, cu care nefiind mulțămiiți din nou ne-am adresat cu rugare către arhiducele Francisc, și în 26 am primit rezoluția finală.

În aceiași zi după masă am plecat cu diligența la Leipzig, iar în 27 dimineața la 3 ore de aci cu trenul spre Cracovia, unde am sosit în 28 seara. De aci am plecat în 29 Octomvrie și în 1 Noemvrie la 8 $\frac{1}{2}$ ore dimineața am sosit în Lemberg, unde în 2 Noemvrie la 8 $\frac{3}{4}$ ore dimineața asemenea erupse revoluția, și bombardarea orașului dură până la 12 $\frac{1}{2}$ ore. În 3 dimineața am mers la comanda generală unde la rugarea noastră ni-se dete un avans de 100 fiorini. După masă plecarăm cu posta și peste Tarnopol și Zalescziky sosirăm în 5 la Cernăuț. În ziua următoare am tocmit o trăsură cu care am sosit acasă în 10 Noemvrie.

Valea Someșului în 21 Noemvrie 1848.

Florian Porcius, învățător la școala trivială.

Vasile Nașcu, învățător la școala națională.

Primul răspuns dat în 20 Octomvrie în scris delegaților a fost acesta :

Delegaților grăniceri ai regimentului II valah transilvan grăniceresc Nr. 17.

Pentru a vă legitima în fața mandanților d-voastre, certific că Maiestatea sa preagrațiosul nostru monarh în audiența din 16 c. s'a îndurat a vă da următorul răspuns : Rugarea așternută de către delegații regimentului II grăniceresc pentru ușurarea raporturilor cari le apasă starea am primit-o cu afecțiune, și cu plăcere m'am convins despre sentimentele de credință și alipire care îi însufleștește atât pe mandatarii cât și pe mandanți. Dar sunt nevoit să-mi exprim regretul că împrejurările actuale îmi fac imposibilă examinarea singuraticelor puncte ale petiției cum și luarea măsurilor corespun-

zătoare. Intenția mea nestrămutată însă este să iau în considerare cât de în grabă și cu proximitatea prilej amintite rugări și expuneri, și spre acest scop se fac pregătirile trebuincioase.

Olmütz în 20 Octombrie 1848.

La preanalt ordin : Prinț Lobkowitz, aghiotant general.

Nefiind delegații mulțumiți cu acest rezultat al misiunii lor, în 26 Octombrie au primit acest răspuns definitiv :

Către delegații regimentului de infanterie valah grăniceresc Nr. 17.

La ordinul Maiestății sale împăratului d. d. Olmütz 25 Octombrie 1848 împărtășesc delegaților amintitului regiment că cât de în grabă și îndatăce restabilirea funcționării regulate a administrației centrale va permite, li se vor împlini rugările deosebit de importante, și adică încuviințarea proprietății de pământ, liberarea de robote și facilitarea arenzii regalilor; și încă în măsura în care acestea li-s'au împlinit ori li-s'au pus în perspectivă și altor militari grăniceri. Deci suplicații în privința aceasta să fie incredințați de intențiile dovedite de atâteori ca binevoitoare ale guvernului Maiestății sale.

Prinț Lobkowitz, aghiotant general.

Totodată comandantul suprem al oștirilor imperiale locotenentul-mareșal principe *Windisch-Grätz* îi trimise generalului Puchner în Sibiu o scrisoare datată din 18 Octombrie în care îi împărtășește că deputația regimentului II grăniceresc primită cu mare afecțiune de împărat în audiență, în numele națiunii sale a dat expresie sentimentelor leale și sincere pe cari nimeni nu le poate trage la îndoială. Nu s'a putut satisface însă rugării de-a li-se da grănicerilor mai multe arme; deaceia generalul Puchner e rugat să dea el regimentului nășăudean arme disponibile din celatea Bălgradului. Mai departe așteaptă dela prevederea înțeleaptă a generalului ca prin formarea batalioanelor III și IV să întărească spiritul excelent care domnește în acel regiment, și trăgând din faptul ăsta avantaj, să se poată realiza faima lătită și în Viena, că Puchner intenționează un atac puternic contra Maghiarilor spre-a paraliza uneltirile criminale ale acestei națiuni.

Dela plecarea și până la întoarcerea deputației trimisă la împărat, s'au întâmplat lucruri cari tot măriau fierberea. Despre batalionul dus în Ungaria sosisiau faime care de care mai neliniștitoare, iar mișcările revoluționare acu se lățiseră peste întreaga țară. Din zi în zi se aștepta de către Cluj și Dej năvala rebelilor maghiari exasperați la auzul că Urban în Nășăud ia măsuri de atac și apărare. El adică pelângă regiment își mai formase din

grăniceri trupe de voluntari pedestri și călări pe cari li trimitea întru apărarea Românilor din ținuturile învecinate. Astfel pe sublocotenentul Ferenczi îl trimise cu 54 voluntari la Borșa în Maramureș spre a-i apăra pe locuitori contra gardelor naționale maghiare, iar pe sublocotenentul Reichel cu 56 voluntari la Cătălina în județul Dobâca, tot cu acel scop. Mai mult li înfuria însă pe Maghiari faptul că de câteva luni, dar maicuseamă după a treia mare adunare dela Blaș ținută la finea lui Septemvrie, Românii de prin județele apropiate și îndepărtate neîncetat veniau cu grămada la Năsăud și aci în fața locotenent-colonelului jurau pe steag credință împăratului.

În interesul adevărului însă e de constatat că între grăniceri se iveau și porniri îngrijitoare cari îl supărau foarte mult pe vicarul Macedon Pop. Cum se întâmplă de regulă în situații neclare, se aflau instigatori cari atâțau pe popor contra preoților zicând că aceștia în ascuns țin cu rebelii maghiari. Chiar în timpul cel mai critic li sosiră vicarului dela consistor niște table pentru conscrierea venitelor parohiale și școlare, și vicarul consternat văzu că actele sunt scrise în limba maghiară. Numai decît convocă pe preoți la Năsăud unde aceștia, în prezența unui ofițer chemat anume la adunare și în fața mai multor delegați mireni, declarară că toate actele să se expedieze imediat îndărăt, fiind poporul și așa desful de iritat după cetirea circularilor privitoare la ministerul maghiar.

În sfârșit ca dovadă despre gândul curat, intențiile nobile și sentimentele naționale ale vicarului servească următoarea circulară adresată în 24 Noemvrie 1848 preoților săi :

În timp de două săptămâni n'am primit niciun jurnal. Cauza sunt tristește împrejurări. Aseară am primit v'ro șase numere din „Gazeta de Transilvania“. În numărul 85 cheamă redacția pe Români la un colect pentru Comitetul românesc cu următoarele cuvinte : Comitetul românesc este copleșit cu trebi și se luptă cu nespuse greutăți între care întâia este lipsa speselor. Români, ați voit libertate, scăpare de oficiali nedrepti, despoitori, tirani, desprețuitori, v'ați ales un comitet care să poarte sarcinile tuturor, dați fiecare filerul, nu așteptați ca să nu aibă de unde plăti nici poștele ; curând să se facă din toate părțile colecții, mult-puțin, bani sau naturale, toate se primesc. Comitetul primește pe zi câte 5—10 scrisori oficiale, împarte pașaporturi, li trebuiesc scriitori, însă de unde lefi ?

Provoc dar pe fiecare d-n preot, făt, dascăl, ofițer și alții a conferi pentru acoperirea cheltuelilor acestor neobosiți bărbați, cât va avea, însă și fătul să nu dea mai puțin de 20 cr. arg. și dacă aceștia n'or da mai puțin, mă hrănește o dulce nădejde cumcă Fr. voastre cel puțin un fl. arg. bucuroși veți confera fiecare, cu atâta mai tare că acest comitet e ales de adunarea națională și întărit de In. General Comando. Care cât va da să însemneze în aci următoarea consignație care apoi spre vedere se va trimite comitetului. Bani strănși să se trimită la fr. parochi din stația căpitană, cari apoi prin cantori li vor expeda pe 5 Decemvrie căl. nou la vicariat.

Acuma dară e timpul în care să ne arătăm iubirea către nație și patriotismul care pe fiecare îl însuflețește; deci să arătăm cu fapta, nu numai cu gura. Duceți consignația și la d-nii ofițeri pensionați, arătați-o și la dascăli triviali și naționali.

Încă una, de apărare fiecare are lipsă, fiecare voește a rămânea în casa sa nesmintit cu familia, fiecare se roagă lui Dumnezeu și dorește din inimă a nu fi atacat de dușman; deci dar toți trebuie să conferim după putere pentru apărare. Eu dela începutul acestor mari mișcări, văzând necazul poporului, am trimis sluga noaptea la patrul în toată săptămâna. Vin jalbe cumcă fețele bisericesti răzimați pe drepturile avute, nicibatăr ies când se bate alarmă. Eu vă sfătuesc și îndemn ca fiecare, dacă nu în persoană, batăr prin servitori să ajute la purtarea greutăților, ca' să se încredințeze poporul mai bine de a noastră către dânsu iubire și patriotism. Viena prin curajul și vitejia trupelor împărătești s'a adus la ascultare, și anarhia s'a învins. După jurnalele patriei României cu ajutorul trupelor împărătești și al Sașilor au învins pe Unguri mai în toate locurile, căci numai la Vașarheiu picau Secuții ca snopii.

Pentru aceste dar învingeri aduceți jertfa de mulțămintă lui Dumnezeu într-o Duminecă sau altă zi, pregătind poporul mai înainte spre aceea ca să se adune cu toții, rugându-vă ca Dumnezeu și în viitor să ajute pe în împărat în potrița vrășmașilor.

Comentarii la un document

ȘTEFAN SCRIDON

Bogățiile subsolice ale munților din jurul Rodnei, au atras încă din vechime atențiunea tuturor foștilor stăpâniitori depe vremuri asupra acestui ținut. Astfel se explică faptul că Rodna, așezată la gura unei importante trecători a Carpaților, a ajuns la o mare înflorire orășenească încă în evul mediu, când orașele erau rari. Cunoscându-i importanța atât pentru situația ei, cât și ca izvor de bogăție, regii Ungariei îndată după cucerirea Ardealului, au înzestrat această localitate cu fel de fel de privilegii, pentruca mărindu-i producția minieră, să-și asigure venituri statornice și grase.

Colonizarea Sașilor prin deosebite puncte ale Ardealului a însemnat și pentru Rodna o nouă dezvoltare. După cum susțin unii, o parte din Sașii așezați la Dej, obicinuiți cu minieritul în urma exploatării ocnelor de sare de acolo, au fost mutați la Rodna, ca să-și continue meseria în minele de argint și astfel prin munca lor pricepută și disciplinată, Rodna a ajuns la cea mai mare înflorire. (Alți scriitori cred însă, că „Teutonii“ așezați la Rodna, ar fi o colonie separată de Germani, cari nu au nimic comun cu colonizarea Sașilor.)

Dar pentru ca să prospereze un oraș mare industrial, are absolută nevoie de o împrejurime bogată în producția de cereale și vite.

Aci începe rolul important de atunci al Românilor someșeni în dezvoltarea Rodnei și astfel se explică faptul, că privilegiile cu cari a fost înzestrată Rodna, s'au întins și asupra unui însemnat număr de sate românești depe cursul de sus al Văiei Someșului, ferindu-le în mare măsură de jugul iobăgiei feudale sub care gemeau Românii din restul acestei Văi.

Invazia Tătarilor din anul 1241 se pare că n'a cauzat pagube prea mari orașului Rodna, căci ajutată de privilegiile regești, se reface în scurtă vreme. Dar pela sfârșitul sutei XIV, probabil epuizându-se vinele mai bogate metalifere, Rodna decade, rămânând pentru un timp aproape numai cu rolul de târg de graniță.

Regii Ungariei însă, ducând mereu lipsă de bani, au căutat în cursul veacurilor să regenereze acest important centru industrial, dând uneori dreptul de exploatare al minelor chiar și unor întreprinzători particulari. Intre acești arendași găsim și numele câtor-va orășeni bistrițeni și în aceste timpuri primește Bistrița însărcinarea să adune contribuția regească dela locuitorii din Valea Rodnei. Prin obicinuință mai îndelungată această însărcinare este considerată ca un prerogativ al Bistrițenilor, pe care ei îl dezvoltă treptat, silindu-se din ce în ce și tot mai cu zor, să ajungă adevărații stăpâni feudali ai acestui ținut, iar în grumazii locuitorilor lui, să arunce jugul iobăgiei.

Veacuri dearândul au avut să lupte Românii someșeni pentru apărarea libertății și drepturilor lor străvechi, dar împrejurările politice, vitrege totdeauna Românilor și mereu favorabile Sașilor, au făcut, ca intențiunea acestor din urmă să ajungă aproape de izbândă.

Norocul însă, deși târziu, a surâs Românilor chiar la timp, urmând militarizarea Văii Someșului dela 1763, care a tras dungă peste socotelile Sașilor.

Neputându-se Sașii împotrivi hotărârii guvernului vienez, de a înființa din Românii Văiei Rodnei un regiment confinar și speculând la anumite avantagii și împrejurări neprevăzute viitoare și favorabile lor, s'ar fi mulțămît în urmă și cu o soluție intermediară, salvându-și adecă aparențele de stăpâni, cum se închipuiau, și oferind pe Românii someșeni ca iobagi ai lor guvernului

vienez, spre militarizare. Românii însă au protestat energic în contra acestei încălcări, iar guvernul din Viena se vede că nu voia să mai rămână îndatorat cu nimic Saşilor, care şi așa erau prea puternici.

Din această deosebire de vederi se desfăşură o interesantă şi neobicinuită polemie, în care Românii din Valea Rodnei, poate potrivit şi curentului luminat al vremurilor de atunci, sunt luaţi în apărare de guvernul vienez în contra poftelor hrăpăreţe ale Saşilor bistriţeni.

Pentru aplanarea litigiului dintre opresori şi oprimaţi, guvernul transilvănean a trimis în repezite rânduri comisii de anchetă la faţa locului, ca să studieze mai deaproape situaţia. Aceste comisii ascultau pe fruntaşii Românilor, cari în lipsa dovezilor scrise, se apărau cu argumentele care le stau la îndemână. Saşii însă foloseau drept argumente diplomele lor privilegiate, perversându-le înţelesul şi spiritul în care au fost redactate. În faţa acestor argumente, comisiunile trimise trebuiau de cele mai multe ori să cedeze şi astfel rapoartele lor către guvern erau de regulă favorabile Saşilor.

O astfel de comisiune mixtă a trimis guvernul şi în anul 1764, când la cererea Curţii din Viena, Bistriţenii aveau să cedeze fiscului militar Valea Someşului spre militarizare. Saşii şi-au apărât şi de astădată pretenţiunile cu multă îndârjire, dar Cancelaria aulică transilvană din Viena, cercetând mai cu temei argumentele lor, le-a trimis drept rezultat al anchetei un deciz, prin care, după ce le interpretează diplomele de privilegii în înţelesul lor adevărat, îi acuză de rea-credinţă şi încercare de a uzurpa drepturile Românilor din Valea Rodnei, recunoscute de vechii regi ai Ungariei.

Am înaintea mea copia acestui deciz, luată depe conceptul original al Cancelariei aulice transilvane din Viena, datat din 18 Februarie 1764, cu Nr. 248. E interesant că, după cât ştiu, nu l-au publicat nici Saşii şi nici alţii, pentru motivul, că conţinutul lui nu este favorabil intereselor lor.

În textul decizului, pelângă anumite principii de drept, se citează şi fragmente din diplomele privilegiate, ca argumente aduse de Saşi pentru apărarea pretenţiunilor lor. Deşi aceste

diplome sunt cunoscute din diferitele colecțiuni, toluși cred potrivit să reproduc în românește părțile lor mai interesante, pentruca cetitorii cari n'au avut ocazia să le vadă, să cunoască măcar acele părți din ele, cari ne impoartă din punct de vedere local și românesc.

Titula documentului este următoarea: „Circa opus mixtae Commissionis e Militari Provinciali et Camerali statu Iussu suae Ssimae Caes. Regiae Maiestatis evecctae atque ibidem, a 18-o Mensis Febr. proxime exacti officio defungentis, circa praetensionem, quam Magistratus Bistricionsis erga Oppidum, Valemque Rodna habere praetenderet. Quod opus mixtae illius comisionis, postquam Consilio Guberniali exhibitum esset, Consilium etiam illud pervolvitur, atque in omnibus huic confirmia sua sensa adiecit ut annexa drunt“.

Apoi cu subtitlul: *Deductio* documentul continuă precum urmează, în traducere:

Cancelaria ține să înceapă aceasta expunere tocmai din cuvintele de introducere ale protocolului comisiunii, cari sună astfel:

Domnii deputați ai magistratului bistrițan ne-au arătat oarecari scrisori, din cari apare, că numitul magistrat bistrițan după o înțelegere anterioară cu Excelentissimul Domn Adolf Nicolae L. Baron de Buccov, cavaler al crucii mari caes. reg. etc. etc. și locțiitor al înaltului guvern regesc, a cedat Maiestății Sale cesaro-regești opidul Rodna și douăzeci sate aparținătoare districtului valach al Bistriței dempreună cu locuitorii acelora, în scopul întemeinării miliții confiniare, rezervându-și însă anumite pretențiuni evidențiate în protocolul Comisiunii bethleniene, cari pretențiuni sunt dezvoltate acolo în 6 puncte.

Din acest pasagiu al protocolului comisiunii ce vede limpede, că numitul magistrat ar fi cedat, adecă ar fi dat Maiestății Sale opidul amintit dimpreună cu 20 de sate.

La o cesiune însă se cere: 1. Ca cel care cedează să fie stăpânul lucrului pe care îl cedează; 2. Ca donatorul să dispună liber asupra bunurilor sale și să fie persoana potrivită pentru a putea dona un domeniu; 3. Pentru a putea traspune un domeniu, se cere un titlu de drept sau o cauză potrivită.

După aceste premise se naște întrebarea: Că oare magistratul donator fost-a stăpânul de drept al Văiei Rodnei și al celor 20 sate, sau nu? Căci: „nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam habet“.

Pentru lămurirea acestei chestiuni se naște întrebarea, atât în comisiune cât și la guvern: că oare magistratul donator susține adevărul când spune înaintea comisiunii și a guvernului, că el este stăpânul (dominus) aceluși opid și acelei Văi?

În acest scop deputații Bistrișenilor, după cum se vede din protocolul comisiunii, au produs următoarele documente :

1. Diploma regelui *Matei*, dată din Győr anul 1472 (în festa B. Emerici Ducis sub sigillo eiusdem Regis Iaurini emanatae) din care se vede că acel rege a poruncit perceptorilor de dări din comitatul Doboca, că deoarece (după cum l'au informat judele și jurații cetății Bistrița) toți Valachii cari trăesc în Districtul „Rodna — Völgye“ au fost donați pentru totdeauna sus amintitei cetăți; nucumva să-i considere și să-i numere în comitatul Doboca, în dauna libertății lor, și că regele mult lăudat de aceea a cauzat acelor o pagubă însemnată, pentruca Valachii să nu mai fie impuși cu dări în favoarea nobilimei comitatului Doboca, ci să li-se permită să se bucure de toate libertățile de cari s'au bucurat altădată (sed omnibus libertatibus quibus alias usi fuerunt, uti permittantur).

2. Diploma aceluiaș rege *Matei* dată din Buda în anul 1475 (Sabato proximo post octavas festi sacratissimi Corporis S. Christi sub sigillo pendenti secreto, dicti regis Budae emanatae) din care se vede, că acelaș rege auzind că opidul Rodna, cu dependențele sale numite „Rodna-Völgye“ aflătoare în comitatul Doboca, ar fi ajuns în mare lipsă și sărăcie din cauza deselor incursiuni dușmane de mai înainte, având în vedere mai cu seamă, că minele sale de argint, după cum a înțeles, îi zac demult în ruină, și voind a le ridica la o nouă înflorire, a hotărât ca opidul cu dependențele sale să se separeze de comitatul Doboca și l'a anexat la cetatea Bistrița spre binele cetății și al opidului, astfel însă că acel opid cu dependențele sale și coloniștii (*hospites*) și locuitorii (*incolae*) acelor să se bucure pentru vecie de toate libertățile și privilegiile de cari s'a bucurat cetatea Bistriței și cetățenii acesteia.

Dar opidul și dependențele lui să se considere totdeauna supuse numitei cetăți și să se numere împreună cu cetățenii Bistriței și cu dependențele ei, și să se împovăreze cu toate dările, atât ordinare cât și extraordinare, cari se cuvin numitului rege.

3. Scrisoarea Conventului de Cluj — Mănăstur, care conține porunca regelui *Matei* din anul 1475, și din care se vede că acel Convent a primit mandat dela rege, să se prezinte la fața locului în Rodna și să introducă pe cetățenii bistrișeni în proprietatea domeniului și să statornicească că acel opid, asemenea și Valea să le aibă pentru totdeauna *sub titula încorporării*, precum au fost și introduși, fără ca cineva să le contrazică.

4. Diploma privilegială a regelui *Matei* din anul 1488 care confirmă cele două diplome anterioare.

5. Diploma privilegială și confirmatoare de privilegii a regelui *Vladislau*, din anul 1492, din care se vede că la stăruința lui *Martin Krechmer*, jurat al cetății Bistrița, se recunoaște diploma regelui *Matei*, prin care se încorporează Rodna și Valea Someșului, la cetatea Bistrița.

6. Diploma aceluiaș rege *Vladislau* din anul 1494, prin care la cererea lui *Petru Rewel* și soții, confirmă diploma regelui *Matei* din 1488.

7. Diploma lui *Ludovic* regele Ungariei din 1521, care ne arată, că în opidul „Rodna-bánya, la cererea cătorva, regele a revocat dreptul de alimentație și vânzare de vin și bere dela Volfgang Forster și Ioan Lulai, cetățeni bistrițeni cari lucrau minele în Rodna, și l'a dat Rodnenilor dempreună cu dreptul de negoț și pentru alte mărfuri, cu condiția ca aceștia să reclădească minele vechi și să deschiză nouă, iar argintul extras să-l administreze la Camera regească din Baia-mare, dându-le dreptul de târg săptămânal pe ziua de Duminică.

8. Diploma privilegială dată de *George Rákoczi*, principele Transilvaniei, în Alba-Iulia la 21 Mai 1639, cu prilejul unui proces de delimitare de graniță între ținutul Bistriței și Maramureș. Comisiunea mixtă trimisă pentru tranșarea acestui litigiu, a hotărât dreptatea pe partea Bistrițenilor, în baza amintitei diplome a regelui Matei din 1472.

Acestea sunt argumentele folosite de Bistrițeni, pentru recunoașterea dreptului lor de stăpânire asupra Rodnei și Văie Someșului.

Guvernul însă nu voia cu nici un preț să primească în scopul militarizării pe Români din Valea Someșului, drept cadou al Bistrițenilor. Din acest motiv, considerând părerile și plânsorile Românilor, guvernul dovedește, că Bistrițenii în stăruința de a face din Români iobagi, au interpretat fals diplomele provenite dela regele Matei Corvinul și dela urmașii lui. Le impută fățiș, că în controversele ce le au de câțiva ani cu locuitorii din Valea Rodnei n'au fost cu destulă bună credință și că lucrând mereu împotriva poruncilor diferiților regi anteriori, în purtarea lor se ascunde o notă însemnată de bănuială. Apoi că alta a fost situația locuitorilor din Valea Rodnei decât cum susține magistratul bistrițan, apare cât se poate de limpede din rezultatul anchetei.

Mai departe guvernul explică înțelesul diplomei regelui Matei din anul 1472 (argumentul Bistrițenilor arătat sub punctul 1) și continuă astfel :

1. Din aceste se vede cum judele și jurații cetății Bistrița s'au plâns regelui pe vremea aceea, că deși opidul și Valea Rodnei au fost dăruite de regii Ungariei pentru totdeauna cetății Bistrița, totuși perceptorii comitatului Doboca le-au smuls dela cetatea Bistriței și pe Valachi i-au impus cu dări în favoarea nobilimii din acest comitat, *în dauna libertății lor*. Regele însă a răspuns la plânsoarea numitei cetăți, că Valachii să nu mai fie impuși cu dări în favoarea comitatului Doboca, *ci să fie lăsați în toate liber-*

tățile de cari s'au folosit mai înainte (ut amplius in medium dicti Comitatus Dobocensis non dicentur sed in omnibus libertatibus, quibus alias usi fuerunt, uti permittantur.

Deci, reflectează guvernul, e peste orice îndoială, că cuvintele de mai sus ale regelui exprimă perfectă libertate a Românilor (perfectam Valachorum libertatem exprimunt) și nu există vre-o dovadă, din care s'ar vedea că mai târziu și-ar fi perduț-o. Se conchide mai departe din această diplomă :

2. Că deja pe atunci opidul și Valea Rodnei erau puse sub jurisdicțiunea Cetății și deosebite de comitatul Doboca.

3. Că erau administrate de magistratul bistrițan, dar nu apare de nicăiri, ca din aceasta s'ar putea conchide la ceva drept de suveranitate feudală (ius dominale).

4. Asemenea nu se poate conchide din vorbele regelui că magistratul și cetatea Bistrița ar fi fost într'aceea vreme stăpânii (domini) acestui opid și Văi ; căci stăpânul trage la răspundere (requirit) pe supusul său, *aceșora însă li-se garantează libertatea.*

Al doilea argument al Bistrițenilor este diploma lui Matei Corvinul din 1475 ; iar al treilea, porunca dată în acelaș an și de acelaș rege Capitulului din Mănăștur, care avea să execute dispozițiile cuprinse în diplomă.

Aceste două, argumente, scrie guvernul, (deși atunci nu s'a potrivit părerea Comisiunei cu a guvernului) nu par a conține dreptul de proprietate asupra unui domeniu, ba chiar confirmă *incorporarea și libertatea* poporațiunii din Valea-Rodnei.

Citează apoi conținutul diplomei regelui Matei din 1475, arătat în românește sub punctul 2, al argumentelor bistrițene, apoi continuă :

Item certum est quod in omnibus donationibus quibus ius possessorium iusque ipsum regium collatum esse intellegitur, legali et vetere stilo scribatur : Clementer dedimus, et contulimus, imo damus, donamus et conferimus, in praemissa autem donatione non habetur, verum dicitur : Eidem civitati a data praesentium annexuisse et incorporasse itaque : *Ut idem oppidum cum suis pertinentiis, hospitesque et incolae earundem universis libertatibus et privilegiis, quibus ipsa civitas Bistriciensis, civesque et comunitas eiusdem ab antiquo usa extitisset, ut perpetuo valeat atque possit*

Interim ipsum Oppidum et pertinentiae eiusdem dictae civitatis subiecta semper essent, et cum civibus eiusdem Civitatis connumerarentur.

Adecă : Tot asemenea se știe că în toate actele de donațiune, în cari este vorba de conferirea dreptului de proprietate și a celui regesc după obiceiul și stilul vechi se scria : „Clementer dedimus, et contulimus, imo damus, donamus et conferimus“ ceea ce în donațiunea de mai sus nu există, ba din contră se spune : Dela data acestei diplome a fost încorporată și anexată (Valea Șomeșului), însă astfel : „că acel opid dimpreună cu dependențele sale și coloniștii și locuitorii acelora să se bucure pentru totdeauna de toate libertățile și privilegiile de cari s'au bucurat din vechime însași cetatea Bistriței și cetățenii aceleia ; și opidul și dependențele lui să fie totdeauna supuse numitei cetăți și locuitorii să fie numărați cu cetățenii aceleia“.

Pentru a documenta și mai temeinic intențiunea lui Matei Corvinul, guvernul face evident scopul urmărit de rege prin încorporare, de aceea continuă :

Quibus verbis (quae adeo clara sunt, ut nullius pro arbitrio interpretationi obnoxia esse sint, tantum abest, ut rex Mathias subiectionem dominio terestrali indicare voluisset, quin potius dum rem aurariam et argentariam promovere intenderet, ne populus distraheretur privatis servitiis, clare providit, ut in sua libertate conservaretur ; cum alias etiam, quoniam Civibus Bistficiensibus pares esse voluit Incolas Vallis Rodna, si hi intelligi deberent subiecti dominio terestrali, idem esse deberet de Bistriciensibus quoque iudicium, quod tamen nec ipsemet recognoscit Magistratus vel Gubernium.

Adecă : Din aceste cuvinte (cari nu pot fi pentru nimenea greu de interpretat) cu atât mai mult se vede că este departe intențiunea regelui Matei de a considera aceasta încorporare drept supunere (feudală), cu cât tocmai atunci, dorind să dea un nou avânt producției miniere de aur și argint, s'a îngrijit ca poporul să nu fie atras în serviciul particularilor, ci să trăiască în libertate. De altfel fiindcă regele a voit ca locuitorii Văiei Rodnei să fie asemenea cetățenilor bistrițeni, dacă i-am înțelege pe aceia supuși domeniului feudal, tot această părere ar trebui să o avem

și despre Bistrițeni, ceea ce nu o recunoaște nici magistratul și nici guvernul.

Se continuă apoi polemia asupra restului de argumente invocate de Bistrițeni, indicate aici sub Nrii 4—8 și li-se face evident, că nici într'unul nu se face pomenire de dreptul de proprietate, pe care ei și-l atribue „nulla fit iuris dominalis mentio“, apoi concludere :

Clare deducitur ex praemissis documentis, quod Oppidum et Vallis Rodna inde ab anno 1472 usque 1639 in pacifica possessione civicae libertatis perslitterit

Adecă : din documentele menționate mai sus, se vede limpede, că Opidul și Valea Rodnei începând dela anul 1472 până la 1639 au trăit bucurându-se de complecta libertate cetățenească. De unde urmează, că trăind Românii timp de 167 ani în deplină libertate, chiar conform dreptului regesc în vigoare, ori și ce pretențiune asupra lor este trecută în prescripție.

Conștii de libertatea lor, Românii din Valea Rodnei s'au plâns de repetite ori guvernului ardelean și chiar regelui contra asupririlor Sașilor bistrițeni și n'au recunoscut nici odată pretenșiunile lor privilegii, ba chiar din contră, le-au contestat. (Dum hi (Valachi) observata praepotentia Magistratuali ad Gubernium, ac subinde ad suam quoque Maiestatem recursum fecisset etiam, dicta privilegia non tantum non produxit, verum negavit).

Tendința Bistrițenilor de a se înstăpâni definitiv asupra Văiei Someșului, a fost mai puternică în preajma militarizării, când s'a introdus noul sistem de contribuție în Ardeal, ceea ce apare din următoarele reflexiuni ale guvernului :

Illa occasione qua nova norma contributionis in Transilvania instituebatur hic Magistratus tam sacra regia ordinatione ad fines secundos mala fide abusus est, nam utut conscius fuisset ex Donationibus Mathiae Regis anno 1475 datis hos Oppidanos et Vallis inhabitatores specialiter censendos fuisse inter cives Civitatis Bistriciensis, celata tamen ista privilegiali libertate ut supprimi velo novae normae ad lobagionalem statum possent, lobagiones in tabellis inferri curavit, et sic aerario etiam Caesareo regio notabile damnum causavit.

În românește: Cu ocazia când s'a introdus în Ardeal noul sistem de contribuție, acest Magistrat a abuzat cu nemăsurată reavoință de sacrul ordin regesc, căci deși știa, că conform privilegiilor regelui Matei date în 1475, acești Opidani și locuitori ai Văiei trebuiau impuși între cetățenii Bistriței, retăcând libertatea privilegială, și ca sub masca noului sistem de impozite să-i poată reduce la starea de iobăgie, i-a introdus în-tabelele de impozit ca iobagi și astfel a cauzat visteriei regești o mare pagubă.

Paguba visteriei regești rezultă din deosebirea de impozit, ce era între „libertini” și iobagi. Numărul familiilor din Rodna și Valea Someșului era, cum se vede din text, aproximativ 5000. Și fiindcă acestea, considerate de Sași ca familii de iobagi, au fost impuse numai cu câte un fiorin în loc de doi, cât trebuiau să plătească Bistrițenii ca „libertini”, paguba anuală a erariului în cei șapte ani, cât a continuat abuzul, se urcă la respectabila sumă de 35.000 fiorini.

Someșenii s'au plâns și de astădată guvernului, declarând că voesc să plătească diferența, dar punctualitatea acelorora a fost zădărnicită prin înșelăciune de magistrat. (taxam liberorum libenter praestare velle declarassent, at vero horum promptitudo dolo Magistratus suppressa fuisset).

Drept concluziune a acestui deciz, Guvernul declară, că ori ce pagubă de venite neincasate, pretinsă de magistratul bistrițan, sau adjudecată de una sau alta din comisile de mai înainte, este lipsită de bază de drept, chiar în sensul diplomelor privilegiate mai sus amintite. Și de aici urmează, că locuitorii Văiei Rodnei, chiar dacă s'ar renunța la militarizarea lor, ar trebui readuși la situația de mai înainte, în care au fost și au trebuit să fie, conform privilegiului dat de regele Matei Corvinul.

Lupta Românilor bistrițeni pentru biserică

VIRGIL ȘOTROPA

Precum în alte orașe din Ardeal, așa și în Bistrița cu multe secole înaintea zilelor noastre se face adesea mențiune în catastrifele și protocoalele magistratului (senatului) orășenesc despre Români locuitori la periferia orașului. Aceștia erau sau oștezenii (mahalagii) așezați în suburbiile dinafară de zidurile și fortificațiile orașului, sau măierenii împrăștiați pela gospodăriile câmpenești și pela stupini. Stând ei în serviciul și robota stăpânilor orășeni, munciau din greu, și asemenea celorlalți țărani români depe vremuri, gustau destul din amarul vieții. Trecuți prin foarte năpastele, abia apucau într'un interval mai pacinic și liniștit să-și agonisească câte ceva și să se înstărească cel puțin la aparență, când vinea o nouă vijelie care le prefăcea tot rodul muncii în praf și cenușă. O eventuală situație mai bună materială ori economică deaceia era numai aparență, pentru că sub scutul legilor deatunci nedrepte și asupritoare pentru Români, stăpânii orășeni puteau după plăc să-le tolereze ori să-le desființeze avutul și agoniseala.

Cele mai negre zile le-au trăit însă atât Români de prin alte orașe ardelenice cât și Români bistrițeni către sfârșitul secolului XVII, când ca și la un semn dat a pornit goana cea mai nemiloasă împotriva lor. Se învoca de opresori fel de fel de motive, cutoatecă singura și adevărata pricină era păcatul Românilor că s'au prea îmmulțit în preajma orașelor, încât locuitorii acestora tremurau că vor fi copleșiți de potopul „valah”.

Atunci au fost nimicite și în Bistrița o mulțime de așezări și gospodării românești și, precum cetim într'un catastif urbarial din 1713, este lung șirul familiilor: Someșan, Moldovan, Rebrisoorean, Lechințan, Precup, Călăraș, Croitor, Cociorvar, Echim, Ani, Pop, Chitu, Oltean ș. a. cari au trebuit să apuce drumul pribegiei spre Moldova.

După încheierea unirii cu biserica Romei, guvernul transilvan, la îndrumarea curții din Viena, a început să-i ia întrucâtva sub scut pe Români uniți, și astfel și Români bistrițeni trecuți la unire începură să răsufle mai liber. Se mai strecorau înapoi unii dintre bejenari, mai vineau și se așezau alții de prin ținuturile învecinate, familiile tot spotiau, așa că Români noștri iarăș prindeau rădăcini pe teritoriul orașului. Și mai ales văzând lupta dârză pe care o duceau Someșenii contra asupritorilor orașeni, începeau acu și Români bistrițeni să fie mai conștii de drepturile lor, și erau preocupăți de idea să-și mai ușureze soartea. Fiind ei agitați între altele și de gândul să-și ridice biserica, să vedem în șirurile următoare năzuințele și succesul lor în această direcție.

Înainte de unire și încă aproape o sută de ani după unirea încheiată la 1698, Români din Bistrița n'aveau biserică ci numai *oratoriu*, adică capelă ori paraclis, în care se adunau la rugă în Dumineci și sărbători. La început n'aveau preot, ci se rugau singuri, și numai ocazional vinea câte un călugăr ambulant ori câte un preot din satele învecinate care săvârșia liturghia. Pela mijlocul secolului XVIII însă eclezia (enoria) era constituită în toată regula, ceea ce se vede dintr'o scrisoare a vicarului general *Geronte Cotorea*, care, trimis din Blaj de episcopul *Petru Paul Aron* la Bistrița, împărtășește în 3 Martie 1755 arhidiaconului districtual din Năsăud precum și primarului și magistratului bistrițan, că a numit pe oștezanul *Cosma Stăvaru* clopotar și paraclisier, și-l recomandă să fie sprijinit, scutit și privilegiat ca oricare altă persoană ecleziastică.

Dar e de notat că paraclisul încă n'avea clopote, cum se va vedea din cele ce urmează.

Intr'aceea în unele sate din cercul Bistriței și maicuseamă în Petriș, Uifalău, Vermeș, Sângeorz și Lechința, Români duceau lupta cea mai aprigă spre a-și putea ridica biserici. Fazele acestor

lupte sğduitoare se vor cunoaște numai când vor ieși la lumină datele și documentele respective.

Magistratul bistrițan îngrijorat de cele ce se petrec în satele învecinate, dar totuș observând ținută negativă în fața repetitelor cereri ale locuitorilor din suburbii de a li-se permite să-și clădească biserică, presimția că are acum să se întâmple ceva neașteptat. Și iată în vara anului 1759 îi sosi ca un fulger știrea, că *arhidiaconul Anton din Năsăud* într'o suplică așternută prin guvernul transilvan roagă pe împărăteasa Maria Terezia să încuviințeze ca Românii bistrițeni să ocupe *biserica din ulița unğurească* (Ungar-Gasse), care mai înainte a fost a *călugărișelor* și în cursul timpurilor s'a cam deteriorat. Indată după aceea curtea și provoacă pe magistrat să se exprime în chestie. Primarul și senatorii consternați ținură sfat după sfat, dar aftară cu cale să amâne răspunsul. După ce repetite provocări nu avură nici un efect, în fine în Ianuarie 1760 sosi dela guvern admonestarea aspră să se răspundă imediat la scrisoarea curții.

La această strictă somație, după o lungă și temeinică desbatere magistratul răspunde în Februarie 1760 într'o adresă către guvern; totodată însă, în modul practicat și dealtădată, trimite scrisori informative și altor organe publice și persoane de înaltă poziție spre a-le predispuce în favorul său. Răspunsul și scrisorile redactate cu mult venin conțin — cu omițerea aci a expresiilor violente și a pasajelor difamante — în rezumat următoarele argumente:

La pretenția temerară a Valahilor mahalagii de-a poseda biserică între zidurile orașului se învoacă legile țării „*Approbatæ-Constitutiones*“ cari în partea I tit. 8 art. 1 exclud pe Valahi dela orice drept civic. Ei și afară de ziduri sunt numai vagabonzi tolerați cari niciodată n'au avut dreptul la vr'o proprietate, fie ea de orice natură. Dacă acestei prostimi neînfrănate nu i-s'a încuviințat biserică în suburbii, cu atât mai mare greșeală ar fi să i-se predea biserică în oraș, căci în detrimentul purității seculare a națiunii sășești ar căpăta pofta să între aci și în proprietatea altor case. Au Valahii destul cu oratoriul lor închiriat și tolerat în mahala, unde își pot celebra liturghia cum vreau; dar de proprietate, fie chiar de o palmă, nu poate fi nici vorba, după ce fiecare dintre

ei trăește pelângă vr'un stăpân care îl suferă lângă sine numai pân' ce-i place. — Pelângă acestea în conceptul amintitei adrese către guvern mai sunt înșirate câteva argumente curioase, cari însă din tainice considerații au fost lăsate afară din adresa definitiv stilizată în ședința plenară a magistratului ținută în 13 Februarie 1760; și adică: În timp de iarnă Valahii obișnuiesc să-și țină liturghia dimineața la patru ore. ceeace înlăuntrul orașului nu s'ar putea face, fiind porțile închise în acel timp. Pe urmă dacă Valahii într'adevăr sunt uniți cu Romano-catolicii, atunci ar putea să cerceteze pe oricare din cele două biserici catolice aflătoare în oraș. În fine este cu totul falsă suposiția arhidiaconului năsăudean, că biserica de odinioară a călugărișelor revine acu fiscalului regesc, deoarece pe teritoriul regesc ocupat și locuit de Sași nu există proprietate fiscală; în consecință încă nici într'un oraș săsesc nu li-s'a predat Romano-catolicilor biserică din partea fiscalului regesc, ci numai din partea locuitorilor sași, cari moșteniseră biserica dela strămoșii lor. Servească ca pildă mănăstirea Minorităților din Bistrița.

Stratagema a reușit, căci curtea din Viena și guvernul transilvan pentru un timp au amuțit, iar Românii deastădată n'au izbutit să între cu biserica în oraș.

Sosind în primăvara anului 1761 la Sibiu baronul *Nic. Adolf Buccov*, nou numitul comandant-general și preșident al comisiei aulice în cauzele religioase ale Românilor din Transilvania, el imediat a ordonat să se facă în întreaga țară „conscriptia” (recensământul) tuturor uniților și neuniților, având fiecare cap de familie să răspundă la un șir fix de întrebări puse de comisia consignatoare. În Bistrița a săvârșit această lucrare un funcționar orașenesc fiind prezent și protopopul Năsăudului. Este instructiv actul recensământului din care se poate vedea cine a fost și ce a răspuns fiecare din cei 108 Români interogați. În câteva răspunsuri convin cu toții, adică: La Paști le-au sfințit anafura popa unit Mitru din Năsăud și preotul local Dumitru Ursul. N'au biserică, și liturghia o țin într'o capelă. N'au pământuri ecleziastice și întrețin capela, pe popă și pe diac din propriile mijloace.

Și acu venim la episodul cu clopotele, despre care făcusem amintire mai sus și din care se poate vedea, ce intoleranță se manifesta

față de Români chiar și în chestii cari nu erau de natura să poată da prilej la atâta supărare și iritare. Merită amintire acest incident și pentru faptul că a luat parte activă la el prepozitul de atunci, episcopul de mai apoi *Grigore Maior*, care venise din Blaj în treburi bisericești și chiar vizita satele din ținutul Năsăudului și al Bistriții. În fine e bine să știe urmașii unde erau nevoiți Românii de atunci să-și instaleze paraclisul.

În dimineața zilei de 1 August 1762 slujbașul orășenesc Peter Theil raportează magistratului următoarele: Auzind în seara precedentă că Valahii intenționează să ridice clopote pe șopronul de cărămizi în care își țin serviciul divin, a plecat la 7^{1/2} ore spre locul cu pricina, spre suburbia „Hrube“. Pe drum a întâlnit între porțile numite „Krotten-Thür“ și „Ungar-Thor“ pe Valahul Gabor care i-a confirmat știrea, și atunci el a trimis pe orășeanul Georg Kaltwasser cu vestea la primar. Apoi a ieșit din oraș prin poarta „Holz-Thor“ și luându-și încă cinci înșoțitori a mers la paraclis. Pe acesta și era înălțată o cruce, iar Valahii chiar lucrau la un turn de lemn culcat la pământ și înșepeniau în el clopotele. Voiau adică să ridice deodată turnul cu clopotele și să-l așeze deasupra unei gropi făcute în scopul ăsta. La întrebarea pusă de el Valahii îi împărtășiră ce intenție au, și atunci Theil încercă să-i oprească dela lucru admonestându-i să nu cuteze să ridice clopotele până ce nu vor avea permisie dela magistrat. Valahii răspuseră că ei n'ar fi făcut lucrul ăsta dacă prepozitul Grigore Maior încă înainte de plecarea sa la Bărgău nu le-ar fi poruncit să ridice clopotnița până la întoarcerea sa, căci la caz contrar cu cheltuiala proprie va lăsa s'o ridice câțiva Sași, iar ei vor vedea ce au să pățească. Auzind acestea, Theil a lăsat pe un Sas să observe ce se va întâmpla mai departe și a plecat spre casă. Sasul i-a și raportat dimineața că după depărtarea sa a venit acolo un student valah și i-a înfruntat pe oameni, că se lasă înfricați de Peter Theil, când Grigore Maior e mai mare decât magistratul bistrițan.

După primirea raportului magistratul imediat a delegat pe senatorii Ioachim Bedeus, August Strecker și pe secretarul Samuel Saal să meargă la fața locului, să protesteze și să interzică continuarea lucrărilor. Luând cu sine și pe un ofițer al regimentului

„conte-Gyulai“ staționat în oraș, delegații merseră în suburbie, unde — cum spun ei în raportul adresat magistratului — într'un colț al șopronului încuviințat Valahilor ca paraclis pentru o taxă anuală de 10 fl. ung. în realitate și stetea crucea, iar preparativele pentru ridicarea clopotelor erau terminate. Sfârșită fiind liturghia chiar ieșiau din paraclis laicii și preoțimea în frunte cu prepozitul Maior, care se întorsese din Bârgău. Atunci delegația săsească, asistată de locotenentul Pothoranyi, se adresează mai întâiu în latinește către preposit, apoi în limba valahă către popor cu următoarea alocuție: Conform instrucțiilor primite protestează în mod solemn, că Valahii, cari n'au aci proprietate nici de-o palmă de pământ, cutează să-și aroage facultatea de-a introduce inovații fără știrea prealabilă a magistratului precum și cu disconsiderarea și violarea drepturilor săsești. Dacă Valahii locuitori în mahalale sub ocrotirea magistratului nu vor voi să abstea dela astfel de inovații, până la primirea ordinelor forurilor superioare, sau posedând de undeva permisie nu o vor prezenta magistratului, vor avea să simtă urmările. Altminteri, ca și până acum, nu vor fi împiedecați în exercițiul religiei lor.

Atunci, cum se zice în raport, prepozitul Maior încercă să-i convingă cu multe vorbe pe delegați, că lucrarea întreprinsă nici decum nu e îndreptată împotriva dreptului de proprietate al Sașilor, despre ceace îi poate asigura și în scris. Până când Majestatea sa va dispune altcum în cauza acestor oameni, până atunci cu ridicarea clopotelor se intenționează numai atât, ca credincioșii locuitori în depărtări dela capelă să poată fi avizați și chemați mai regulat și mai în grabă la serviciul divin. Altminteri toate preparativele pentru ridicarea clopotelor le-a ordonat singur și numai el, prepozitul, în calitate de misionar investit cu drepturi, ceace poate dovedi cu documente. Are adică înputernicirea exclusivă și fără de îndatorire de-a anunța cuiva ori de-a ruga pe cineva, nunumai să repareze cu dela sine putere orice defecție cari privesc serviciu divin, ci să și ocupe după plac, în sau afară de oraș, loc pentru biserică și casă preoțească ori protopopiască. Apoi îndreptându-se către Valahi, prepozitul îi avertiză să nu cuteze să mai plătească în viitor orașului vr'o taxă pentru paraclis. Dacă magistratul le-va interzice celebrarea liturghiei acolo, ei să

nu se opună ci să cedeze, căci cu plenipotența pe care o are, se va îngriji el de biserica lor.

Delegații sași răspunseră, că ei nu sunt trimiși de magistrat să asculte orațiunea aceasta, ci să protesteze împotriva demersului îndreptat contra drepturilor orașului și să provoace pe Valahi să abstea dela intenția avută. până ce va sosi dela Excelența sa generalul comandant poruncă în chestie. La acestea prepozitul replică, că după săvârșirea unei înmormântări se va înțelege cu preoții și încă înainte de masă va împărtăși magistratului hotărîrea sa. Dacă însă magistratul cu tot prețul vrea să recurgă la general, atunci și el îi va adresa o scrisoare, iar conținutul ei îl va comunica și magistratului.

Deastădată însă protestul orașenilor n'a succes și se vede că Românii bistrițeni au rămas cu clopote pe paraclis. Aceasta o dovedește și scrisoarea din 24 Decembrie 1766 semnată de *Dănilă Pop* arhidiacon în Monor și inspector peste parohiile din Valea Rodnei; în care scrișoare sunt amintite ca persoane ecleziastice în mahalaua Bistriții: *Popa Ursul* paroh, *Popa Lupul* capelan, *Yasilica Horhondarului* și *Oanea alui Gavrilă Rus* cantori și *Cosma Moldovan* clopotar. În recensământul semnat în Blaj la 23 Noembrie 1766 de episcopul *Atanasie Rednic* se constată în Bistrița: 970 Români uniți, 1 paroh, 2 capelani, 1 învățator, 1 cantor și 1 clopotar.

De acum înainte lupta Românilor bistrițeni spre a câștiga loc pentru clădirea bisericii, a casei parohiale și a altor edificii apartinătoare ecleziei, devine tot mai asiduă și mai înțepită. Ei continuu asaltează cu rugări pe guvern și curtea din Viena să le facă dreptate. Primarul de atunci al orașului *Sigismund Conrad Dinges* remarcă într'o scrisoare că în 29 Ianuarie 1769 au fost la el: vicarul *Jacob Aron* din Blaj, popa *Dănilă din Uilac* și protopopul din Năsăud și după ce au vorbit mai mult timp împreună fiind prezenți și notarii *Daniel Henrich* și *Daniel Ziegler*, la plecare vicarul s'a adresat către el recomandându-i pe uniții bistrițeni și rugându-l să le dea loc de eclezie. Primarul răspunse, că orașul n'are loc corespunzător și o hotărîre de felul ăsta nu atărnă numai dela el.

În chestia bisericii înaintează rugări : în 1771 Popă Lup, în 1773 Popa Dumitru, apoi în anii următori mai multe rugări preotul *Alexandru Fiscuți*. Dela curtea din Viena și dela guvernul din Sibiu tot vin provocări ca magistratul să se pronunțe odată și să satisfacă în oarecare mod cererea Românilor.

Văzând senatul orașului că n'are încotro, în 17 Septembrie 1783 hotărăște că pentru biserica valahă să se măsoare un loc situat „în partea dinspre grădina predicatorului către târgul de vite, la grădinile cele nouă delângă drumul ce duce la Dumitra, dincoace de heleșteu (Trutten-Weiher)”. Dealungul grădinilor nouă s'a lăsat pentru drum loc de 4 stânjini, iar pentru biserică s'a măsurat un loc de 16 stânjini în lățime și 34 stânjini în lungime. La actul acesta au fost prezenți : subjuzii Johann Klein von Straussenburg și Georg Gottlieb Töckelt, senatorii Johann von Schanckbank, Andreas Teuchert, Daniel Ziegler și Franz Pöckh, arhivarul baron Johann Gottlieb Schaller von Löwenthal și secretarul Michael Bertleff.

Dar nici cu aceasta nu s'a finalizat chestia, ci s'a mai târâ-gânat timp de peste trei ani, când în sfârșit văzându-se magistratul strâmtorat din toate părțile, în 29 Noemvrie 1786 cu mare greu a hotărât să se execute predarea locului în extensiunea în care se măsurase în 1783. Predarea s'a făcut de către senatorii Daniel Ziegler și Johann Haiszer în prezența protopopului *Tohati* din Măgheruș, a preotului și a credincioșilor din suburbii.

După atâte îndelungate lupte au ajuns Românii noștri bis-trițeni să capete locul pe care și-au clădit din lemn o modestă bisericuță. În ea și-au înălțat rugăciunile către Atotputernicul până în anul 1895, când prin hărnicia poporenilor și prin iscu-sința conducătorilor intelectuali au izbutit să între în proprietatea monumentalei biserici pe care o posed astăzi.

Poëmation

de secunda legione Valachica

(Urmare)

Vasile Bichigean

4.

Dăm în cele ce urmează traducerea opusculului: Poëmation, scris în hexamtru.

„In partea, în care Dacia apucă spre miazănoapte, un șir lung de munți formați din stânci prăpăstioase și acoperiți pe culmi cu păduri întunecate, își înalță în văzduh creștetele înalte. Pe aceștia natura înțeleaptă i-a așezat drept hotar și zid de apărare neinvins între împărății dușmane. Aci securea încă n'a îndrăsnit să se atingă de coroana arborilor; nici picior de muritor n'a lăsat urme prin aceste locuri călcate numai de fiarele sălbaticе. Depe vârf de stâncă se repede în valea adâncă, cu vuet strașnic și cu apele-i vijelioase, un mic pârâu, ce încă n'a luat formă de râu, și care se numește Someș. La început e pușintei și prelingându-se printre stânci adună de pretutindeni în alvia-i lacomă ape neînsemnate. Dar îndatăce iese din codrii priporoși și vâgăunele neprietenoașe și ajunge în ținutul bogat în metale al Rodnei, prinde din ce în ce puteri tot mai mari, devine în sălbătăcia sa tot mai fioros și aleargă sprinten cu undele-i neimblânzite. Cine poate spune relele, stricăciunile și pagubele grozave, ce le face în agrii și vite, prăpădul în case și vieți omenești, jalea amară, ce o pricinuieste, când umflat de ploi torențiale se revarsă din țărături? Atunci zădarnice sunt toate zăgazurile, căci potopul înfricoșat de ape, bolovanii rostogoliți de volbura valurilor, arborii smulși depe vârfurile munșilor duc totul cu sine și pustiesc câmpiile întinse.

Valea strimată, numită Valea Rodnei, hrănește 24 sate. Pelângă cea mai mare parte din acestea curge Someșul șerpuitor cu undele-i furioase; celelalte sunt ascunse prin coclaurile întortochiate ale dealurilor. Ținutul nu e priincios bucatelor, nici prielnic viței de vie; nu e destul de potrivit pentru călăreți, nici acomodat pentru care. E înfiorător la vedere și plin de cascade înșelătoare. Bietul locuitor adesea nu are puțința să-și câștige cele necesare existenței sale și e încercuit cași de un asediu dușman, închis fiind de o parte de munții înalți, de altă parte de râul furios, care nu suferă să se dureze peste dânsul pod.

În aceste ținuturi locuiesc urmașii lui Romul, din vița veche a Quiriților. Dar vai, câtă deosebire între aceștia și nepoții lor! cum a degenerat marele nume! Când imperiul roman a pornit pe povârnișul decădintei, cete mari de Huni se abătură încoace, spre regiunile scitice, și coloniștii romani siliți de vitregia sorții luară asupra-le jugul sclăviei. Barbarul învingător îi ține sub călcâi și îi silește la lucrurile cele mai josnice. Acum păstorii romani începură să ducă la pășune turmele scitice, boarii ausonici mână ră carele hunice și cu trecerea timpului își stricară limba și moravurile. În sfârșit însă, când soarta se întoarse spre mai bine, își recăpătară vigoarea pierdută, prinseră noi nădejdi; începu o nouă epocă cu altă orânduire a lucrurilor. Sosise ziua, când mama Dacia fecundată din înțeleapta îngrijire alui Adolf¹⁾ a dat naștere la șase generațiuni²⁾; la început membre diforme, fără nici o legătură între sine. Dar mai târziu, prin talentul și dibăcia marelui maestru, s'au prefăcut în o făptură frumoasă; căci, mimune, tot ce mai înainte fusese massă necioplită, sub mână dibace a aceluia s'a transformat în falange înarmate, cari aveau să apere pe mama lor de dușmanul vecin.³⁾ Intocmai precum ursoaica, după ce a născut pui urși și fără nici o formă, se trudește cu multă stăruință lingându-i să le dea înfățișarea firească. Astfel, ca aceste legiuni tinere să se facă nemuritoare pentru toate veacurile, s'au găsit crescătoare potrivite pentru ele, trei răsărite din sângele strălucit al neamului hunic, iar trei trase la sorți din urmașii lui Romul.

1) Adolf, baron de Buccow. 2) regimentele de graniță. 3) E vorba de războiul de succesiune purtat de Maria Terezia.

Dintre acestea din urmă a doua așezată pe țărmurii Someșului crește cu puteri minunate.

Deschideți acum, Muzelor, Heliconul ! și inspirând pe poetul vostru, arătați-i cauzele faptelor mari : cum s'au desbrăcat Someșenii de vechea amortală și de datinile sălbatice ; cum s'a schimbat însăși fața locurilor ; cum stăpânește Ceres în bună armonie cu grozavul Marte acum în al patrulea an, care încă nu și-a împlinit cursul ; atâta putere i s'a îngăduit dreptei iscusite ? La început sufletele, sguduite de aceste lucruri neobicinuite și de strălucirea puternică a armelor, au rămas înmărmurite și au crezut că nu le mai rămâne nici o nădejde ; Quiriții păcătoșiți orbiți de frica deșartă se gândiau numai la nenorociri. Ogoarele stau părăginite, livezile frumoase altădată se țelinesc, vitele nu mai sunt păzite de păstori, nici holdele nu au săcerători. Oamenii nu mai cercetează ca mai înainte bisericile, ce stau închise. Ba mai mult, în răsvrătire nebună murmură și aruncă armele urgisite și insigniile mult urfului Marte ; le calcă în picioare și amenință cu căutătură sălbatică. Aceia, cari sunt cuprinși de o nebunie și mai mare, ducându-și în muntele păduros vitele, copiii și ce-au putut lua cu graba și pe apucate în tăcerea nopții, trec în regatul vecin al stăpânilorilor odrși.¹⁾

Unde fugiți, nefericiților ? ce locuințe căutați ? pentru ce vă părăsiți lăcașurile, voi cari aveți să treceți peste năcazuri și mai mari ? Armele aduc folos, nu pagubă. Nu disprețuiți binefacerile sorții, nici nu vă puneți împotriva destinului binevoitor. Dar, precum bolnavul cuprins de focul mîstuitor și de fierbințelile mari ale febrei, în aiureala sa se infuriază, respinge cu încăpăținare ajutorul dat de medic, și cere tot ceea ce-i strică, întocmai așa și Someșenii, cuprinși de accese furioase, apucă calea primejdiei ascultând de sfaturi nesocotite. Impărăteasa Therezia, făcându-i-se milă de poporul pornit pe drumul pieirei, i-a trimis ajutor în nefericirea sa, poruncindu-i lui Carol să-l ridice din mizeria, în care se găsește. Vrednicia conferită îi dăte zor aceluia, fără întârziere împlinește porunca dată, părăsește pământul strămoșesc al Tirofului și plin de curaj ia în mână frânele legiunii. Carol, punând

¹⁾ Odrșiți, popor trac, care a locuit la izvoarele râului Marița.

capăt tulburărilor pricinuite de războiul nenorocit, și-a câștigat mari merite. Ca executor iscusit al poruncilor date și ca slujbaş credincios s'a năzuit, ajutat de tovarășii săi, să ducă la îndeplinire hotărârile până atunci tănuite și strădaniile marilor comandanți. După ce a înaintat în rang și și-a câștigat o trupă sprintenă, gata să spioneze de aproape și cu multă băgare de seamă încercările îndrăznețe ale dușmanului, a dat semne de talent mare și de curaj rar. De aci simpatia fruntașilor și a comandanților față de dânsul; de aci cinstea și răsplata cuvenită faptelor mari. Pe dată grija cea dintâi și cea mai mare alui Carol a fost să caute căpetenii cu mintea trează, cari să știe cumpăni cu multă chibzuială, ce poate fiecare și care e modul de gândire și lucrare al fiecăruia. Căci după cum inclinările oamenilor și scopurile lor nu sunt la fel, ci unul merge spre primejdie cu băgare de seamă, altul se aruncă în ea cu nesocotință, astfel în fiecare post a pus slujbași potriviți, cari cu mijloace pacinice să întărească mulțimea șovăitoare, să-i arate ce îi este de folos și să îndepărteze dela ea tot ce e păgubitor.

Sfaturile date le întărește în suflete cu indemnuri zilnice: pe unul îl învață, pe altul îl împintenează, pe unul îl trezește din amorțeală, pe altul îl mustră și astfel pe căi diferite tind la aceeași țintă. Romulizii au rămas uimiți văzând această reformare a vieții lor și câștigară mare încredere în puterile proprii. Fierul plugului plin de rugină groasă de multă zăcere răstoarnă acum cu sărg brazdele și își capătă prin întrebuințare vechiul lustru. Vitele îngrijite cu multă dragoste sporesc. În curând se deșteaptă în ei și pofta de câștig necunoscută până acum și dorul înflăcărat de muncă. Mânași de indemnuri puternice alungă amorțeala înăscută și se bucură de rodul muncii lor. Tinerii, scăpați de o parte de sărăcia apăsătoare, de altă parte de frica rușinoasă, prind a se căsători.

Tinara soție acum nu se mai ferește să atingă cu drag armele, blestemată nu de mult de mame și de fiicele nemăritate și soțul li se pare mai frumos în haine de soldat. Ba și copiii, cuprinși de dragoste pentru serviciul militar fermecător, se adună împreună și își află plăcere în armele imitate după cele adevărate. Schilodind cuvintele gângăvite nu în graiul părinților lor se deprind cu puterile lor slabe în arta războiului, pășesc îndesat și se în-

caieră s'globii la luptă. Junii însă, ale căror trupuri sunt pline de viață și putere, simt o nespusă bucurie, că pot cunoaște legile veridicului Marte, se pun pe lucru și imitează meșteșugul străbunilor.

Regimentul împărțit în 12 companii, dintre cari fiecare este încredințată la trei instructori ca să primească instrucțiunea tradițională, condus de priceperea inimoasă a comandantului neadormit, își împlinește cu precizie toate îndatoririle cași vechii soldați. Frumoasă privesc, când mulțimea de soldați așezați în trei rânduri umple întreg câmpul întins. Atunci strălucește uniforma de culoare albă și albastru închis, învârstă din loc în loc cu podoabe roșii, și se zărește de departe surguciul alb al căiului unguresc. Tevile puștilor cari varsă foc dau, în bătaia razelor solare, o lumină, care-ți ia vederile; soldații încinși la coaste cu săbii încovoiate stau nemișcați cu fețele pline de încredere. Conștii de folosul armelor știu să le manieze cu multă iscusință, când cere irebuinta, putând să simuleze un început de războiu. Iar când doresc să atace pe dușman deaproape, se adună grămadă, se strâng în șiruri dese și îl amenință cu pierderi neplăcute. Comanda răsună întărțând la luptă, iar soldații cu mișcări rezezi punând arma la ochi, se gătesc să deschidă cale largă focului omoritor; apoi plecându-se mai iute decât vântul, pucioasa aducătoare de piere ia numai decât foc, și întreg văzduhul răsună de pocnetul înfricoșat. Când semne neîndoioase vădesc biruința și cetele dușmane dau dosul apucând la fugă, legiunea învingătoare urmărește cu pași agale oștirile șovăitoare, trupele se reped cu schimbul pe urma lor și le pricinuesc răni rușinoase. Dacă însă, din hotărțea protivnicului Marte, e mai bine să se ferească a da față cu dușmanul, atunci se retrag cu încetul și întorcându-se din când în când fără frică îl fulgeră cu privirea și îl pedepsesc cu vârf și îndesat.

Pe astfel de temelii își clădește în mod simbolic viitoarea-glorie generația renăscută a lui Quirinus și cu o râvnă grăbită lasă să se întrevadă faptele-i mărețe de mai târziu. Neobositul Carol nu se mulțumește numai cu aceste dispoziții, ci la faptele războinice ale lui Romulus adaogă și îndeletnicirile pașnice ale lui Numa; o minte îndeplinește munca a doi oameni. Locuitorul de pe Someș, născut în mijlocul munților strămoșești, trăind din veștițe tot în păduri și izolat aproape de orice societate omenească,

avea imprimată pe frunte sălbătăcia primitivă, și îmbrăcat cu veșminte de rând și nelucrate, era neîngrijit pe întreg corpul; părul zbârlit îi acoperea toată fața, iar barba țepoasă îi da o înfățișare înfiorătoare. În schimbul acestei neîngrijiri de îmbrăcăminte și față era de o sfială și de o naivitate de suflet și de moravuri năntrecută și neștiutor de multe lucruri. Carol, văzând situația vrednică de plâns a acestor oameni, fu cuprins de milă și se găti să o saneze cu toate mijloacele posibile. Când îi sfătuște cu blăndeță, când îi amenință cu urmările grele ale legilor; neconținut stă la dânsii, pe cei îndărătnici îi ține din scurt înfrângându-le cerbicia, în sfârșit stărpește abuzurile. Și ca opera sa să fie trainică și răul smuls din rădăcină să piară cu totul, deschide pretutindeni institutle de învățământ pentru cultivarea sufletului și formarea caracterului tinerele generațiuni. Dar mai ales dorește ca prin aceste așezăminte să redeștepte în sufletul oamenilor, cari aproape își uitaseră de Dumnezeu, vechiul sentiment religios atât de mult profanat. N'a trecut cu vederea nici chestiile judecătorești; dreptatea izgonită multă vreme se întoarse iarăș în mijlocul popoarelor. Un juriu de fruntași respectabili, ațeși pe sprânceană, pricepuți în ale dreptului, face dreptate cu multă băgare de samă și cumpănind cu cumpănă dreaptă spusele imprecinașilor apără pe cei slabi și înfrânează pe cei puternici. Carol promovează din toate puterile și cultura bucatelor și dă învățături țaranului nepriceput; îi arată cum să se îngrijască de vite, ce folos are de turme, cum pot da sămănăturile grase rod imbielșugat și cum să încredințeze brazdelor semințe de roade necunoscute până atunci.

Nici de-aș avea eu, autorul acestei poeme, trei limbi și tot atâtea guri, n'aș putea cuprinde în opera mea sfaturile bune, câte le-a dat Romulizilor necioplifi, fofoasele mari ce le-a adus și câte mijloace de câștig a născocit. Să mai amintesc piețele, în cari se scot la vânzare tot felul de mărfuri și roadele însutite ce le-au avut în al șaptelea an? Sau morile, cari cu învârtirile repezi ale pietrilor, macină bucatele, lucru deopotrivă de folositor Someșenilor și regelui? Să povestesc despre clădirile ridicate pe banii câștigați din vinderea bucatelor, cari compensează neîndurarea ingratalui Bacchus? Vinul, pe care acesta nu vrea să-l dea, este înlocuit cu marele bielșug de cereale. Nu voi pomeni despre locuințele

clădite în tot locul pentru ofițeri, nici despre hanurile primitive de străini ori despre drumurile, cari trec prin mijlocul câmpurilor și despre îngrăditurile de țărushi așezate simetric de ambele părți ale drumului, cari îngrădituri înconjoară locurile și apără de vite sămănăturile. Carol văzu, că vârfurile munților sunt acoperite din greu cu păduri de brad, și înțelese că pinul nemișcat din loc nu are nici o valoare. Deci pe dată se apucă de întreprinderi neobișnuite aci : tăie drumuri prin locuri necunoscute, își construiește plute, cu cari să treacă peste vadurile necunoscute și ne mai încercate până acum ale Someșului și astfel căută să sporească venitele poporului și ale regelui.

Urmașii lui Marte încep a tăia cu securea pădurile înalte de pin ; soldatul prefăcut în plutăș, unește laolaltă cu legături puternice trunchii de brad, din cari se vor construi case și aplică la plute vâsle sprintene. Zinele de apă privesc înmărmurite această lucrare îndrăzneată ; stă incremenit însuș râul și hărlănit e nevoit să-și plece gâtul slobod sub jugul neobișnuit. Printre țărnișii râului înaintează plutele încărcate cu sare din patrie și luciul apelor scos din liniștea seculară freamătă sub povara purtată. Insuș Carol cărmuiește mersul plutei, și cu vorbe binevoitoare îmbărbătează pe soții fricoși ; nici nu-l rețin în calea sa vâltorile spumegânde mici cataracte dese¹⁾, ce le întâmpină în cursul râului. Lăsând îndărăpt hotarele muntoase ale Daciei, intră în alvia plină de pești a Tisei, ducând în regatul panonic mărfuri noi și câștigându-și astfel mare nume cu îmblânzirea râului.

Iar ca rezultatul acestei învingeri strălucite să fie deplin, și ca Romulizii să nu aibă a se mai teme din nici o parte, înfrâneză pretulindeni valurile furioase ale Someșului cu zăgazuri puternice, lipsindu-l astfel de pulința de a mai pricinui pagube. Nu se mulțumește numai cu atât ; opera începută cu mare trudă, adesea în deșert, o continuă cu alte mijloace, și intrarea în ținutul Rodnei o face posibilă cu ajutorul podurilor puternice. Vai, câte piedici puse în cale-i de iernile grele n'a învins ! Cât a avut de luptat cu planurile dușmănoase ale popoarelor vecine și câtă supărare i-au pricinuit grijile continue ! Statornic însă în hotărîrea sa nu

1) Căzăturile de apă pricinuite de iazuri.

cedează, ci lipsit de orice ajutor, se apucă singur de treburi atât de mari și numai pe Someșeni, căci aceștia îi erau de ajuns, îi întrebuințează la muncă în folosul obștesc. Vedeai în tot locul coborând pe căi neumblate nenumărați stejari, frasinii înalți, pini verzi duși pe sănii cari alunecau repede pe zăpada prefăcută în pârtie; sute de brațe de muncitori harnici asudă lucrând pe întrecute; e în toiu munca, care are să dureze mulți ani. O parte cioplesc lemnele, ce vor servi ca dușumele, altă parte ascut țărushi mari de stejar, al căror vârf îi întăresc cu fier. Alții, punându-și toate puterile, se silesc să tragă în sus un berbec înfricoșat, de o greutate enormă, legat de un catarg înalt cu sute de funii. Când această mașină înfiorătoare a ajuns în punctul cel mai înalt, deodată slobod funiile și aceea mânăta de greutatea sa, cade cu putere mare, cu o izbitură asurzitoare împinge parul în interiorul pământului și așa pun temelii podului stabil. Carol neobosit e față și supraveghează toate lucrările. Nu-l sperie zăpada rece, nici gerul mare; nici nu-l rețin plăcerile unei iubiri noi; ci se scapă de ademenirile logodnicei iubite, a cărei față și suflet natura le-a înzestrat cu un farmec deosebit. Dar pentru el frumuseța e de mai puțin preț, decât gloria sa.

Învățați, închinători ai lui Marte, să fiți curajoși și să vă împliniți datoria! Aceasta era înfățișarea și starea lucrurilor, aceasta slavă de pe atunci a Romulizilor și înălțarea poporului mult timp delăsat.

Binevoiește, nobile Iosife ¹⁾, a-ți îndrepta privirile senine spre aceste vlăstare, cari acum se ridică, ale lui Marte și a-le lua sub scutul tău ocrotitor. Căci se și cade și e și cu dreptate. Doar ei toți recunosc, că ție-ți datoresc norocul lor și mărturisesc că sunt opera mâinilor tale, tu care ești întemeietorul slavei lor. Pelângă aceasta mai aduc ca un motiv de sprijin puternic și căsătoria de curând întâmplată ²⁾, când li se îngăduie să privească în chip fața ta și se bucură îmbogățiți cu chezeșia nepoatei tale. Iar, dacă cândva dușmanul călcând în picioare alianța ar îndrăzni să năvălească în hotarele austriace, sub conducerea ta să învețe

1) Baron Siskovics, comandantul suprem al artileriei.

2) Carol baron de Entzeberg a luat în căsătorie pe Monica baroneasă de Siskovics, nepoata comandantului amintit mai sus.

a scoate mai întâi semnele puterii războinice și cu dreapta plăcută Moravului, dar temută de Prusac, să arete calea, pe unde au mers strămoșii săi. Poate că acest arbore, desprețuit mulți ani, transplantat cu mâinile tale în grădina virtuților, va crește plin de viață și udat cu sudoarea lui Carol, va aduce roade vrednice. Forța strămoșească și sămânța nobilă stă încă ascunsă în rădăcina adâncă.

Compus de
Comitele Silvius Tannoli.

III.

Cele nouă adnotări (reflexiones), făcute la acest poemation de Vasile Vajda și amintite în No. 2 al acestei reviste, încep cu o alocuțiune scurtă la adresa cetitorului. Conținutul lor în românește este următorul :

„Cetitorule binevoitor, urmărește cu îngăduință aceste adnotări făcute la opera poemation a comitelui Silvius Tannoli, căpitan în regimentul al doilea de graniță român, operă compusă în anul 1768 în onoarea baronului Carol de Enzenberg, colonel în acelaș regiment, și publicată în Sibiu în tipografia lui Samoilă Sardy. Aceste adnotări îți vor da o cunoștință amănunțită a opusculului amintit, îți vor arăta motivul pentru care s'a înființat miliția stabilă și de graniță din Transilvania, precum și timpul, locul și deosebitele peripeții ale regimentului de graniță cântat de poet. Fiindcă nici timpul, nici ocaziunea nu îngăduesc o povestire mai pe larg, ascultă pe scurt cele ce urmează :

1. Intre nenumăratele națiuni, pe cari le adăpostește Transilvania în pământul său, locul principal îl ocupă, în baza pactului uniunii început la anul 1613, complectat cu noi condițiuni la 1630, renoit și confirmat la 1649, două națiuni de origine hunică și una de obârșie teutonică.

Mai vechi sunt Ungurii și Secuii, de acelaș sânge și origine, dar deosebiți prin începutul, moravurile și, ținutul locuit și anteriori națiunii a treia. După retragerea, în Moesia Mediterranea, a legiunilor romane întâmplare sub împăratul Aurelian, Dacia a ajuns în stăpânirea Goșilor.

În anul 374 d. Hr. năvăliră din Azia Hunii sub conducerea lui Balamber și cuceriră Dacia dela regișorii Athananic și Phritigen. Apoi formară atât aici, cât și în Pannonia un imperiu puternic, care pe timpul regelui Attila ajunse groaza celor doi împărați romani. Attila a stăpânit până la anul 460, când, împărțindu-se doimnia între cei trei fii ai săi: Irnach, Erlach și Dengezich, popoarele supuse scuturară jugul robiei. După ce cei doi din urmă au fost uciși, Irnach cu ai săi s'a reîntors la locuințele din Azia, iar dintre Hunii lui Erlach vreo 5000 s'au așezat în regiunea păduroasă dinspre răsărit a Daciei Mediterranea. Aceștia s'au numit mai apoi Siculi sau Scytuli (Secui), cari părăsind pe Geula cel tânăr sprijinitorul păgânismului și supunându-se prin învoială puterii sfântului Ștefan în anul 1001, și-au păstrat neatinsă instituțiunile lor primitive, cum afirmă Verböczy în T. 3. t. 4 la începutul §-ului: „Afară de această mai sunt în părțile Transilvaniei Scithuli, nobili privilegiați, aduși aci de poporul scit cu ocaziunea primei lor năvăliri în Pannonia. Pe aceștia noi îi numim schimonosind numirea lor, Siculi, cari se bucură de legi și obiceiuri cu totul deosebite, sunt foarte pricepuți în arta războiului, și urmând datina strămoșească împărțesc între sine și lasă moștenire moșiile și slujbele după ginți, familii și legături de înrudire.” — Pe vremea când Dacia a căzut în mâna Gepizilor, urmașii Hunilor lui Irnach, împărțiți în Uturguri și Kuturguri și așezați mai înainte în Dacia alpină, o cuceresc dela regele acestora Cunimund în anul 561; nu peste mult ocupă și Pannonia părăsită de Longobarzii chemați de Narsete în Italia și astfel sub numele de imperiul hūno-avar reînființează în Europa imperiul hūnic, pe care l-au avut în stăpânire până la anul 791, când Carol cel Mare a cucerit Pannonia, iar Bulgarii și Cherobații Dacia și astfel aceste două provincii au ajuns în puterea acestor popoare învingătoare. Dacia, cea mai învecinată cu împărații din răsărit, a stat sub conducerea principilor proprii ca fiduciară a imperiului răsăritean

și anume Dacia Ripensis subț stăpânirea lui Menumerot, cu reședința în Bihor, Dacia Alpestris subț Glad, care stătea în Timiș, și Dacia Mediterranea subț stăpânirea ducelui nostru Gelaon, care își avea reședința în cetatea Gelau așezată între râurile Căpuș și Someș. Această cetate se numește azi Gilău și mai păstrează încă ruinele vechei fortărețe.

Secretarul anonim al regelui Béla mărturisește că locuitorii Daciei Ripensis au fost Cozarii, ai celei Alpestris Blachii și Bulgarii, iar ai Daciei Mediterranea Blachii și Schlavii. Cu toate că se pare, că Anonymus — prin afirmarea că Secuții s'au unit cu Ungurii la lacul Cseglen-Mező și s'au luptat între cei dintâi cu Menumerot — vrea să susțină că aceia au fost locuitorii ai Ungariei, Iotuş Benkő dovedește atât în §. 147 Tom. 1. Trans. cât și în opera: *Imago nationis Siculicae*, că au fost locuitorii ai acestei Dacie.

Ungurii, popor tot de sânge scitic, și urmași ai Hunilor, și-au căpătat numele dela cetatea Hungu, pe care au cucerit-o cu ocaziunea năvălirii lor în Pannonia. Născuți din neamul lui Mogog, fiul lui Iaphet, au venit în Scitia subț numele Dentu-Moger, apoi după cei șapte duci s'au numit Hetu Moger și în special Mogerii. După ce s'au înmulțit în măsură mare în țara Dentu Mogerilor, alegându-și de comandant suprem pe Almus, fiul lui Ugek și al soției sale Emesa, fiica ducelui Eumedubelian au pornit să caute țara Pannoniei, care odinioară a fost proprietatea regelui Atila și astfel au năvălit în Europa. Mai întâi au ajuns în Rusia, unde au cuprins cetatea Chiev. Făcând tributari pe comandantul acestei cetăți, au încheiat pace cu dânsul și apoi au primit în tovărășie pe Ruși și pe aliații acestora, pe cei șapte duci ai Cumanilor. Continuându-și calea prin Galiția și Lodomeria și trecând peste pădurea Howos, au pătruns în Pannonia în ținutul Ungvár. Locul, pe care l-au ocupat mai întâi, l-au numit după truda mare, cu care au ajuns până acolo, Munkács.

Aici au poposit 40 de zile. După aceasta au pus stăpânire pe fortăreața Hungu, al cărei comandant Laborcy a fost ucis pe cale de Mogerii, în vreme ce se refugia în Zemlum. În acest loc Almus la sfatul tovarășilor săi a ales de comandant al Ungurilor pe Arpad.

Arpad nu numai a întărit locuința stabilită de tatăl său în aceste părți ale Ungariei, ci a și mărit-o; căci în anul 903 d. Hr. a ocupat întreg teritoriul dintre Tisa și Bodrog până la Ugocsa dimpreună cu cetatea Borsva, care se învecina cu stăpânirea lui Salan, ducele Bulgarilor. După ce a primit în audiență pe solii lui Salan și a trimis și el din partea sa delegați, a cerut să i se cedeze ca pășune o părticică de pământ din teritoriul stăpânit de strămoșul său Attila. Primind dela acela o furcitură de iarbă și două gărăfioare umplute cu apă din Dunăre, cece el a interpretat ca supunere din partea ducelui Salan, a înaintat până la Zerench. Aici făcându-și corturi, s'au odihnit și apoi au ocupat ținutul dinspre munțile Tatur și au clădit fortăreața Borsod. Nu mult după aceea a cerut dela ducele Menumerot din Bihor să-i cedeze din pământul stăpânit de strămoșul său Attila ținutul dela râul Zomus (Someș) până la hotarul Nyirului și până la poarta Meseșului. Fiindcă Menumerot a refuzat să-i împlinescă această dorință, a trimis sub conducerea lui Tos, Zobols și Tuhutum o trupă ușoară, căreia Menumerot n'a îndrăznit să i se împotrivescă și cu care a ocupat comitatele Szabolcs, Saruvar, Nyir și Szathmár (Satu Mare) până la porțile Meseșului.

Tuhutum, după ce a primit puterea dela ducele Arpad, și-a pus de gând să cuprindă pentru sine și pentru urmașii săi pământul transilvan, stăpânit pe atunci de ducele valah Gelaon. Astfel, după ce mai întâi și-a câștigat informațiuni despre bunăstarea pământului și despre starea locuitorilor, s'a dus cu armata dincolo de păduri până la râul Almaș, unde Gelaon i-a ieșit înainte cu armata sa. Tuhutum, împărțindu-și armata înainte de revărsatul zorilor, l-a înconjurat pe Gelaon, l-a pus pe fugă și în fugă soldații lui Tuhutum l-au ucis la râul Căpuș. Atunci locuitorii țării, (Valahi și Slavi), văzând moartea stăpânului lor, au dat mâna de bună voie și și-au ales domn pe Tuhutum, tatăl lui Horka, și în locul, care se numește Aștileu (Eskuleu), au întărit cu jurământ învoiala făcută. Din acea zi acest loc s'a numit Eskuleu, fiindcă aici au jurat.

Din povestirea secretarului anonim al regelui Bela, făcută în 27 capitole despre originea și năvălirea Ungurilor în Transilvania și Ungaria, rezultă cu evidentă următoarele lucruri:

a) că Ungurii sunt de obârșie scitică, urmași ai Hunilor lui Attila, cari au stăpânit odinioară cel mai puternic imperiu în Dacia și Pannonia.

b) au năvălit în Europa și au grăbit în Ungaria, ca să cucerească imperiul lui Attila, care în baza dreptului de succesiune strămoșască li se cuvenia lor.

c) că această țară au pretins-o dela popoarele ce o stăpâneau atunci tot în temeiul dreptului de succesiune și că au cucerit-o prin supunere.

d) că teritoriul dincolo de păduri (Transilvania) a ajuns în puterea lui Tuhutum după uciderea ducelui valahilor Gelaon și prin învoiala făcută de poporul acestuia, căci altcum nu s'ar scrie: „că locuitorii dând mâna de bună voie și-au ales domn pe Tuhutum și au întărit cu jurământ cuvântul dat.“ Se știe, că popoarele învinse în lupte și ajunse în sclăvie, în urmare lipsite de orice libertate, nu pot da mâna și alege de bună voie domn. De unde

e) urmează că poporul transilvan s'a contopit cu poporul ducelui Tuhutum, ceea ce apare neîndoelnic și din faptul, că ducii Ungurilor aveau obiceiul, ca după o consfătuire cu ai lor, să primească ca aliate alte popoare, ba chiar și popoarele învinse, cari doriau alianța lor. Dovezi suficiente avem în primirea Rutenilor și Cumanilor, alui Menumerot și a Nitrienilor, a Ismaeliților conduși de Billa, Bocsu și Heten, a soldatului bisen Tomizobu sub conducerea lui Toxu. În urmare ce motiv ar fi avut Tuhutum să nu primească alianța amintită mai sus, mai ales că în felul acesta a putut și să pună mâna pe țara lui Gelaon fără vărsare de sânge și să se folosească de ea în deplină siguranță.

Ni-o mai dovedește aceasta și împrejurarea, că sf. Ștefan a sancționat prin lege, ca străinii cunoscători de meșteșuguri să fie dăruiți cu dreptul de cetățean. De aci își trage originea obiceiul de azi, socotit printre drepturile electivale ale poporului, de a primi pe cineva între cetățenii autohtoni ai țării. Dar însaș mințea sănătoasă i-a îndemnat să facă acest lucru, fiindcă Ungurii sprijiniți numai pe arme, dorind să-și asigure locuință stabilă în mijlocul popoarelor dușmane și să-și poată agonisi cele necesare pentru traiu, trebuiau să câștige simpatia popoarelor din ținuturile cucerite,

altfel nu ar fi fost în siguranță nici în locuințele câștigate, nici din partea popoarelor vecine, nici nu ar fi putut avea bucate, factorul principal în toate treburile, nici alte lucruri trebuincioase.

Aceste popoare au putut fi câștigate numai prin o alianță complectă cu drepturi depline; fiindcă pierderea libertății considerată ca o pagubă comună produce și hrănește în continu în sufletul popoarelor tendința de a călca învoiala făcută și de a-și recăștiga situațiunea de mai înainte, ceea ce o probează oameni cuminte ca Anonymus, ba chiar și șirul de fapte și rezultatul acestora. Dar nici nu se poate presupune, că ducii Ungurilor n'au fost în curat cu aceste lucruri, despre ce ne încredințează pelângă cele amintite mai sus și locuința stabilă a celei de a treia națiuni de origine teutonică, primite în șirul națiunilor dominante și menționate la începutul acestei note.

Trebue să admitem, că pe timpul năvălirii Ungurilor mai fuseseră câteva rămășițe de Goți în această provincie; cari însă au fost atât de puține, încât nici nu au fost pomenite. Anonymus cuprins de o tăcere adâncă față de celelalte popoare susține că stăpânii de atunci ai Daciei au fost Valahii și Slavii.

Însăși istoria mărturisește, că mai mulți inși de origine teutonică au obținut intrare în Ungaria și Transilvania noastră pe timpul lui Ștefan cel Sfânt, alui Solomon, ale căror soții au fost de obârșie germanică, pe timpul lui Petru Alemanul și chiar alui German; dar ne arată clar că cu numărul lor neînsemnat n'au putut să facă nici de cum o națiune distinctă. Lui Geza al II-lea i se atribuie meritul de a fi făcut din ei un adevărat popor prin faptul, că a primit în Transilvania pe Saxonii, cari se întorceau din expediția cruciată. Acestora le-a dat dreptul de cetățean și pământuri în ținutul Sibiiului, i-a sperit cu frați aduși din Flandria și Leodia și le-a permis să se folosească de pământ împreună cu Valahii și Bisenii. Libertățile date de Geza le-a întărit cu privilegiu Andrei al II-lea, în anul 1224 și astfel cu timpul au început să se bucure de dreptul națiunii a treia recepte în Transilvania.

În temelul dreptului, prin care au ajuns în stăpânirea pământului ce-l au, aceste națiuni formează trei națiuni distincte,

așezate în regiuni deosebite și deosebite una de alta prin privilegiu și drepturi bine definite.

Ungurii locuiesc în 11 comitate (județe) și 2 districte. Secuții au 7 scaune și 5 filii, dar fiindcă trei scaune : Sf. Gheorghe, Târgu Secuiesc și Orbai, sunt sub același jude suprem regesc, sub numirea de trei scaune se consideră azi ca un singur scaun și astfel numără 5 scaune și tot atâtea filii. Sașii posedă 9 scaune și două districte. Locuitorii din aceste județe și scaune sunt amestecați în mare parte cu Valahi, și încă în așa măsură, încât formează partea cea mai importantă a locuitorilor din comitate, iar scaunele săsești numără foarte mulți; și în scaunele secuiești încă se găsește un număr de Valahi nu de desprețuit. Sunt și Bulgari, apoi Ruteni, Rasciani (Sârbi), cari azi fac parte din Valahi, din motivul, că afară de nume, nu au nimic din originea strămoșască. Dintre aceștia aceia, cari dispun de privilegiu nobilitare, sau se bucură de libertate cetățenească, cum sunt și Armenii, Germanii și Grecii, fac parte din națiunea, în mijlocul căreia și-au stabilit locuința, și se bucură, împreună cu ceilalți nobili și cetățeni ai acelei națiuni, de aceleași drepturi, libertăți și prerogative, afară de cazul că — fiind valahi sau de altă națiune de rit grecesc, — nu sunt uniți. În acest caz aceștia se consideră ca aparținând unei religii tolerate și sunt excluși dela oficiile publice. Mai sunt apoi Iudeii și Țigani, cari sunt lipsiți de dreptul de cetățean.

Indatorirea nobililor era să apere patria împotriva dușmanului în cazul că mercenarii, și banderistații nu sunt de ajuns. Banderiile regelui stăteau la început din soldați mercenari, soldați de cetate, recrutați dintre iobagii din cetate, și Ewrii (örök) sau păzitori ai hotarelor. Iar banderistați erau prelații, baronii țării și căpitani cetățitorilor dela hotare. Aceștia erau obligați să formeze banderii în proporția bunurilor ce aveau și a venitelor legate de oficiul lor și trebuiau să urmeze tabăra regească. În cazul întâiu, adunarea nobililor în Campus Martius (pe câmpul de luptă), era numită insurecțiune particulară, în al doilea generală.

Prin articolul 11 din timpul lui Ludovic cel Mare soldații castrenși au fost reduși la o clasă a unei singure sesiuni de nobili, și astfel banderiu regelui a început să scadă, iar al comitatelor să crească. După despărțirea Transilvaniei de Ungaria,

în urma deselor insurecțiuni particulare poruncite împotriva Turcilor, Statele Ungariei au fost nevoite să se răscumpere de sub ele și să stabilească prin lege (art. 5 din 1649, art. 5 din 1655 și în fine în 1715) numărul de soldați, pe cari trebuie să-i prevadă, cu hrană și darea, câtă trebuie plătită pentru susținerea miliției; astfel în locul insurecțiunii particulare s'a introdus așa numita: „miliția campestris“ (miliția din tabără).

În Transilvania, după ce a fost despărțită de Ungaria, locul banderilor desființate pe nesimțite l-au ocupat soldații de pază (miles praesidiarius), recrutați parte pe cheltuiala principilor, parte pe a cetățenilor, după cum o dovedește aceasta Benkő în § 203 din tomul II al Istoriei Transilvaniei cu mai multe tratate încheiate (în Viena 1686, Blaj 1687 și Sibiu 1688) între Principe, Statele Transilvaniei și Leopold cel Mare. Această operă a fost publicată, cu sprijinul augustei case domnitoare din Austria, în diploma sacrum din 4 Decembrie 1691, la rugarea umilită a Statelor, după moartea lui Mihail I Apaffy întâmplată în 15 Aprilie 1690 în Făgăraș în cursul adunării și a fost primită cu mare bucurie de State în adunarea ținută la 15 Martie 1692 în Alba-Iulia. În punctul 12 al acestei diplome s'a stabilit cota de apărare atât pentru Transilvania cât și pentru Ungaria în timp de pace în suma de 50.000 taleri, în timp de război în suma de 400.000 floreni, înțelegându-se în această sumă și venitele fiscale. În punctul 17, după ce li s'a dat Transilvănenilor pacea dorită, cu soldați de pază străini, s'a hotărât că țara trebuie apărată cu soldați din patrie. Astfel s'a întâmplat că sub numele de plăieși și haiduci s'au recrutat mai mulți soldați de pază. Urmașii acestora, după pacea dela Karlovicz încheiată cu Turcii în 1693, — când Transilvania a ajuns sub protecțiunea lui Leopold, principele Mihail Apaffy iunior a primit, în schimbul renunțării la principat, o pensiuie anuală de 12.000 florini, și când Transilvănenii, conform art. 1 din 1744, urmând pilda fraților lor din Ungaria, au transpus dreptul de succesiune asupra fiului protectorului lor, Iosif I-ul, ales rege ereditar al Ungariei — au fost prefăcuți în 1702 în regimentul de miliție pedestrașă campestră sub comandamentul proprietarului comite Adam Babocsai. Acest regiment se numește azi, după proprietarul baron, regimentul lui Mecseri.

Când Maria Terezia îndată la începutul domniei sale a fost înconjurată de dușmanii sancțiunii pragmatice, de Pruși, Bavarezi, Francezi, Spanioli și Saxoni, cari toți ridicau pretențiuni la provinciile ereditare, a poruncit în 1741 insurecțiune, iar în anul următor a cerut dela Transilvănenii, cari în mare parte erau chinuiți de foamete și ciumă să dea două mii de oameni pentru complectarea regimentelor ungurești campestre. Acești oameni, la rugarea Statelor și în baza celor 12 puncte din regulamentul binevoitor din anul 1759, au format alte două regimente campestre noi, unul de infanterie numit, după proprietarul comite, Gyulalan, azi sub comandamentul baronului Splényi, și unul de cavalerie sub comandamentul comitelui Kálnóky, azi sub al arhiducelui Iosif. La aceste două regimente s'a mai adăugat la începutul acestui secol (al XIX-lea) încă unul sub comandamentul baronului Vaquanti, recrutat din Unguri și Transilvăneni.

Augusta Doamnă hărțuită cu războaie de vecinii creștini, ca să-și poată asigura domnia împotriva Turcilor, poporul mărginaș dușman numelui creștin, s'a hotărît să întărească frontierele cu soldați stabili, provăzuți cu pământ și băgători de seamă la toate mișcările dușmanului. Și fiindcă acest lucru îl făcuse deja la frontierele Dalmației, Croației, Slavoniei și Banatului timișan, mai rămânea să înconjoare cu cordon militar ținutul nostru.

Binevoitoarea mamă, cu grijă pentru fericirea popoarelor sale, a hotărît ca Secuii, urmașii, vestiți pentru virtutea militară, ai Hunilor lui Attila și așezați în partea dinspre răsărit, mărginașă cu Moldova și Valahia, a Transilvaniei, să fie încadrați, ca mai apropiați de granițe, în această miliție. Acest popor a fost împărțit în baza dispozițiilor lui Matia Corvinul în trei ordine: al nobililor, cari după datina locuitorilor din comitate primitori de daruri trebuiau să iasă la luptă cu servitorii lor tocmiți cu simbrie, al celor cu cai, cari se luptau călare și al celor pedestri; toți din toate cele trei clase trebuiau să apere împărăția.

Apoi Valahilor nobili, liberi, urmași ai Romanilor, stăpânitori cândva ai Daciei, și fiilor de preoți, precum și celor uniți cu biserica Romei, li se dă încredințarea, ca discipoli ai lui Marte, să apere celelalte hotare dinspre Moldova și Valahia. Acești Valahi nobili sau de condițiune liberă, de religiunea greco-catolică, locui-

tori de baștină și mult iubitori de pământul strămoșesc formau partea cea mai mare a populațiunii din Transilvania și se deosebiau atât prin obiceiuri cât și prin legi de Moldovenii și Muntenii învecinați. Despre ei se credea că vor corespunde întru toate scopului propus. În anul 1762 se încep lucrările pentru înființarea, în scaunele secuești Ciuc, Gurghiu și Cașin, a unui regiment de infanterie compus din soldați pedestri și din cei cu cai mai săraci, și a altui regiment tot de infanterie în scaunul Trei Scaune și în filiala acestuia Micula, precum și în filiala scaunului Odorheiu numită Brăduț. În acest scop se așează mai întâiu regimente mamă, din cari se formează în anul următor 1763 în scaunul Ciuc, Gurghiu și Cașin primul regiment și apoi în 1764 al doilea. Din fruntașii mai bogați amestecați în aceste regimente s'au făcut opt companii de călăreși. În acelaș an s'a înființat în valea mărginașă cu Marmăția, Polonia și Bucovina, sau în districtul Rodnei al doilea regiment românesc. Soldații atât din regimentul acesta, cât și din primul regiment secuiesc neobișnuiți cu armele și neștiutori de limba așezămintelor oficiale, aruncând armele în 1764 au apucat spre vârfurile munților, cei mai mulți s'au refugiat în provinciile turcești vecine, până când Secuții îndemnați de dezastrul dela Madefalău, iar Românii câștigați prin prudența colonelului Carol baron de Enzenberg, și-au venit în ori și s'au dedicat în veci lui Marte.

În anul 1765 s'a înființat primul regiment român dela Poarta de fier până la Brașov, peste județele Hunedoara, Alba de jos, peste scaunul dela Orăștie, Sibiu și peste districtul Făgăraș și Bârsa. Apoi în mijlocul provinciei, începând dela districtul Kóvár, până la districtul Făgărașului s'au format din nobilimea mai în stare cu o singură sesiune, din pușcași, boeri și ocași și din cetățenii unor orașe nobilitare opt companii de călăreși români, așa încât miliția care păzia granițele forma 4 regimente de infanterie și două de cavalerie. În anul 1775 călăreșii români reduși la 4 companii au fost încorporați în regimentul de cavalerie secuiesc. În anul 1783 locuitorii din domeniul Bârgău așezat la hotarele Moldovei au cerut dela împăratul Iosif să fie alăturați la regimentul al doilea de graniță român, care li era vecin. Dupăce acest domeniu a fost răscumpărat prin schimb de moșie dela familia

conților Bethlen, fu încorporat în 26 Decembrie 1783 în regimentul al doilea român și în 5 Ianuarie 1784 militarizat fiind contribuind mult la sporirea acestui regiment.

Acest zid de apărare, ridicat la granița provinciei, s'a făcut împotriva Turcilor. Frontierele dela Poarta de fier până la Brașov înspre țara Munteniei le apăra primul regiment român cu comandamentul în Orlat, loc de staționare în apropierea cetății Sibiiu; dela Brașov hotarele aceleiași Muntenii le întăria regimentul al doilea secuiesc din Trei scaune mărginaș cu cel dintâi și cu comandamentul în Târgu Secuiesc. În sfârșit hotarele Moldovei le apăra în scaunele Ciuc, Gurghiu și Cașin primul regiment de infanterie secuiesc supus comandamentului cu reședința în Miercurea Ciucului, iar hotarele de mai încolo ale Moldovei, cari duceau spre Polonia, precum și granițele Bucovinei au fost încredințate spre apărare regimentului al doilea de infanterie românesc, aflător la marginea județelor Turda, Cojocna, Dobâca și ale districtului Bistrița și atârănător de comandamentul stabilit în Năsăud.

Regimentul de cavalerie, al cărui comandament se află în orașul scaunului Trei Scaune numit Sf. Gheorghe compus din două părți secuiești și din partea întâiului regiment român stabilită în districtul Făgăraș, își are o parte însemnată fixată în scaunul Arieș din comitatul Turda, de când — învingând Secuii din Târgu Secuiesc pe Tătari la Trăscău, — acest regiment a fost dăruit după dreptul secuiesc. Mai e apoi învecinat cu comunele Agribiciu și Ghiriș anexate la județul Turda, cu Teuș-Bărăbanț și Oieșdea din județul Alba de jos, și cu Dobra din județul Hunedoara.

Toată această miliție de graniță a fost prevăzută cu moșii și echipament. În timp de pace se ocupa cu agricultura și cu creșterea vitelor. Vestită pentru credința, statornicia și vitejia sa, a arătat și arată ce însemnează și ce poate iubirea de patrie. Niciodată nu s'a auzit să se fi dat legată dușmanului ori să fi întors spatele, ci dimpotrivă sau năvălia ea mai întâiu asupra dușmanului sau, poruncindu-i-se să reziste aceluia, mai bine își jertfia viața, decât să cedeze inamicului, așa încât își venia să crezi, că protopărinții Huni și Romani, cei mai străluciți promotori ai virtuților militare, au reînviat în strănepoții lor.

Pământul, pe care îl locuiesc, în mare parte steril, le dă cele necesare pentru traiu și hârnele, pe cari trebuie să și le procure în timp de pace, numai lucrând cu mare îngrijire și fără încetare. Acești bărbați războinici, când templul lui Ianus este închis, stau în serviciul zeiței Ceres și al zeului Saturn. Femeile și mamele, cari se îngrijesc de creșterea tinerelor vlăstare, în timpul când bărbații sunt ocupați cu deprinderile militare, îndeplinesc singure lucrările lui Saturn și ale Cererei. Astfel cine poate crede, ca din mădulare bine legate, sbuciumate și întărite prin muncă pot să iasă brațe slabe, nerăbdătoare de frig, căldură și muncă? Bărbatul și femeia, fiul și fiica din leagăn se îndeletnicesc cu muncă la fel, în urmăre se și disting prin aceleași virtuți, astfel încât în caz de nevoie tinerii de ambele sexe pot forma o armată adevărată. Deodată cu laptele mamei sug și o natură războinică, răbdătoare de tot felul de necazuri, dar primesc în sine și un imbold spre glorie și o râvnă de a se distinge, așa încât, dacă vei educa pe un Secui, sau pe un Român înrolat în miliția de graniță, îl vei face capabil de orice arte, științe, meșteșuguri și meserii și gata să îndeplinească orice afaceri.

2.

Iniințarea acestei miliții și în special a regimentului al doilea român, organizat în valea Rodnei, a oferit autorului materia și ocaziunea binevenită să compună mica poemă de față.

3.

Această vale este așezată între munții Carpați îndreptați dela nord spre est, cari despărțesc cu vârfurile lor Maramureșul de Transilvania, Polonia și Bucovina și între munții Bârgăului și ai Bistriței. Câmpia din această vale este neînsemnată și este udată de apele râului Someș.

Numele și l-a căpătat valea dela comuna Rodna, așezată în strâmtoarea munților vecini cu Bucovina, înfloritoare deja pela anul 1242 și 1310, cum arată Fridvalzsky în manualul de mineralogie al principatului Transilvaniei (partea 1. §. 3 și partea 2. §. 36), și bogată în mine de argint, fier și plumb, cari se cultivă

și azi. (Azi este un târgușor, reședință de oficiu montanistic, păstrând rămășițele vechilor edificii și ale unui templu, cari arată soarta lui strălucită de odinioară, și încercând să le înlocuiască cu apele minerale și cu băile, ce le are). Subt regii Ungariei acest târgușor împreună cu întreg districtul său, a fost înzestrat cu libertățile cetăților miniere, chiar în vremea când Sașii din Bistrița au fost exempți de subt dominiul conților, căruia îi fuseseră supuși prin Ladislau postumul, în baza donațiunii făcute lui Ioan Huniade.

a) Prin scrisoarea de acreditare a regelui Mătia, trimisă în anul 1472, în ajunul Sfântului Emeric (5 Noemvrie) Românii din această vale despărțiți de județul Solnoc-Dobâca au fost declarați aparținători orașului Bistrița și li s'a îngăduit să se bucure de toate libertățile, pe cari le-au avut mai înainte.

b) Prin patenta aceluiași rege dată în Buda în 1475, prima Sâmbătă după Joia verde, opidul Rodna împreună cu toate dependențele sale (deci și cu valea) se încorporează și se anexează la orașul și districtul Bistriței cu condițiunea, ca opidul amintit dimpreună cu dependențele sale, cu coloniștii și locuitorii acelora să se bucure și să se folosească mereu de toate drepturile, libertățile, obiceiurile, venitele și privilegiile, de cari s'au bucurat din vechime orașul Bistrița, cetățenii și comunitatea acestora, dar în așa fel, ca opidul și dependențele sale să se considere supuse orașului sus zis, să fie numerate împreună cu cetățenii și dependențele orașului Bistrița și să fie supuse la toate dările, atât ordinare cât și extraordinare, câte trebuie să se plătească regelui. Voivozii și vicevoivozii precum și alții, pe cari îi interesează, se încredințează, să apere, să susțină și să păstreze toate drepturile, libertățile, obiceiurile, venitele și privilegiile opidului menționat, ale coloniștilor și locuitorilor acestui opid și ai dependențelor sale, atât cei prezenți, cât și cei viitori eliberați în chipul amintit mai sus.

c) Raportul despre împrotocolarea făcută, a șesea zi după Adormirea Maicii Preacurate de comisarul regesc Ioan Keresztúr și mărturia mănăstirii preafericitei fecioare Maria din Mănăstur dată de părintele Ladislau, dovedesc că în acelaș an orașul Bistrița a fost încorporat, dimpreună cu valea mare și toate dependențele ei, numite Valea Rodnei, la dominiul opidului Rodna anexat la orașul de mai sus. (vezi Marienburg: Geografia Tran-

silvaniei, partea a doua pag. 387—390). De aci putem concluda foarte ușor, că locuitorii acestei văi s'au bucurat și au trebuit să se bucure și înainte de militarizarea acestui ținut de aceeași libertate cetățenească, de care s'au bucurat ceilalți cetățeni din Bistrița și că au atârnat de magistratul din acest oraș, ca parte a aceluiași district.

4.

Râul Someș (latinește Samus sau Samusius, ungurește Szamos) se împarte în Someșul Mare și Someșul Mic. Cel dintâiu izvorește din sus de Rodna din munții Carpați, mărginași cu Polonia și Bucovina; curge prin districtul Rodnei în comitatul Solnoc-Dobâca, la satul Sesarm primește în sine râul Șieu, care izvorește din Carpații districtului Bistrița; din jos de satul Mica și din sus de orașul nobililor Dej se unește cu Someșul Mic. Acesta din urmă izvorește din muntele Calata din județul Cojocna, care munte face parte din grupa munților Gilăului; curge dela vest spre est pelângă Cluj și Gherla. Pe timpul principilor naționali Someșele unite duceau sarea tăiată din Ocna Dejului la Satu Mare; în județul Szabolcs la satul Apáthi se varsă în Tisa. Mai târziu Someșul s'a umplut de grânzi, năsip și alte murdării de acest fel, a fost apoi curățit sub Maria Terezia și întocmit pentru transportarea sării și a pluteilor adunate din munții Rodnei, mai ales după ce a fost făcut potrivit pentru navigațiune prin grija deosebită a colonelului Carol baron de Enzenberg, slăvit în poema comunicată aci în traducere.

5.

În acest district sunt izvoare de ape minerale foarte sănătoase. Între acestea unul din cele mai salubre este cel dela Rodna, bine îngrijit. Efectele minunate ale acestui izvor, pe care l-a sfințit cu solemnitatea cuvenită în 23 Iunie 1775 episcopul gr. cat. de Făgăraș Grigore cândva Maior, le-a cântat tot el în următorul distih:

Vindecă rinichii, stomahul, splina și ficatul.

Astfel această apă salubră e de folos la multe boale.

Acest ținut e bogat în fiare sălbatice și vite cornute; pământul său însă, ca în toate regiunile muntoase, este neroditor.

6.

Locuitorii, cu excepția minerilor și a funcționarilor montanistici, sunt Români, de religiunea greco-catolică. Satele sunt în număr de 24. Acestea înainte de înființarea miliției erau împrăștiate prin munți, după înființarea aceleia au fost regulate și sporite cu altele noi, cari poartă nume romane, bunăoară: Salva, Romuli, Parva, Nepos. Cele mai multe dintre aceste sate sunt așezate lângă Someș. Capitala acestui district militar este opidul militar Năsăud, care este totodată și reședința statului major sau a comandamentului acestui regiment, a vicarului foraneu, și a institutului militar, în care tinerele vârstare grănicerești se cultivă în limba germană în deosebite arte și științe în așa măsură, încât din ei se recrutează pentru regiment mai mulți locotenenți și subofițeri. Partea, care s'a adăugat la regimentul de graniță în anul 1783 din domeniul Bărgăului, este despărțită de acest district prin munții Bistriței și cultivă valea, care se află între munții amintiți mai înainte și munții Moldovei și care se întinde până la munții Gurghiului, învecinați cu scaunul Gurghiu. Locuitorii acestui ținut sunt de asemenea Români, din cari o parte sunt ortodoxi. Capitala este Borgo-Prund, reședința unui maior.

7.

Încât privește întemeierea și propășirea institutului militar din Năsăud, se comunică următoarele: După ce s'a înființat și organizat, în valea Rodnei, regimentul al doilea român, s'a întemeiat cam pela anul 1778 din inițiativa și sub conducerea arhidiaconului Ieronim Kálnoki, ieromonah din ordinul sf. Vasile cel Mare, o școală latino-germană, care și-a continuat activitatea sub arhidiaconul Ioan Para. Fiindcă însă în limba latină s'a făcut prea puțin progres, astfel instrucțiunea a început a se face numai în limba germană.

Aprobându-se, prin rescriptul împăratului Iosif al II-lea, trimis în 25 Februarie 1782 comandamentului suprem al armatei, din venitele acestui regiment suma de 6996 floreni renani și 43³/₄ creițari, s'a clădit institutul de azi în curs de un an. Materialul și lucrul manual l-au prestat gratuit și cu dragă inimă pe întrecute înșiși soldații grăniceri. Astfel s'a ajuns că în 22 Noemvrie 1784

s'a inaugurat solemn școala și și-au început instrucțiunea elevii. Numărul elevilor, cari au fost numai fiii de soldați grăniceri, s'a stabilit la 50.

Sușinerea acestei școli s'a dispus să se îndeplinească din venitele regimentului, în baza unei socoteli făcute în fiecare lună. Fiindcă socoteala aceasta era împreunată cu multe greutatea, astfel împăratul Iosif al II-lea a hotărât, prin decretul din 18 Aprilie 1786, să se plătească în fiecare an din venitele amintite mai sus pentru întreținerea elevilor suma de 1750 floreni renani. În anul 1826 s'a început mișcarea, aprobată și de forul suprem, ca numărul elevilor din regimentul al doilea să se reducă la 30 și tot atâția să fie primiți în școală și din regimentul întâi român, astfel ca de aci înainte să fie primiți și educați în acest institut numai 60 de tineri români, grăniceri curați. Dar pelângă acești elevi au fost admiși la frecventarea cursurilor și tineri străini, nu numai grăniceri, fii ai acestei patrii, primiți pe spesele proprii.

La început s'au deschis numai două clase primare, în anul 1785 s'a adăugat a treia, iar în 1824 a patra. În aceste clase se învăța cititul și scrisul, religiunea, regulele limbii germane, sintaxa, aritmetica și elementele științelor înrudite cu aceasta, geografia, statistica și istoria. Apoi se deprindeau în arta militară, ca să iasă din elevi subofițeri, scriitori și alți slujbași folositori regimentului.

Cât folos a adus acest institut regimentului, se poate concluce din următoarele:

1. I-a câștigat acestui regiment cinstea, că toți subofițerii știau vorbi, ceti și scrie în l. germană atât de bine, încât nu-ți venia a crede că sunt Români; astfel ziarul din Viena deja în 13 Noemvrie 1789 făcea amintire despre acest regiment.

2. Acest institut a dat regimentului ofițeri, slujbași ai altarului, directori ai institutului, învățători, alți slujbași folositori și cantori.

Cred, că nu vom face un lucru nefolositor pentru cetitor, dacă vom înșira pe indivizii crescuți în această școală, dintre cari fiecare a săvârșit, după puterile sale, lucruri folositoare pentru stat:

I. Slujbașii altarului dimpreună cu directorii de școli și cantorii aparținători lor.

Domnii: Dumitru Anton, paroh în Năsăud; Ioan Avacum, paroh în Suci; Iosif Buta, paroh în Ilva mică; Grigore Bruta,

paroh în Gledin; Terente Bogat, paroh în Mijloceni; Ciril Dunca, capelan în Năsăud; Vasile Fetti, paroh în Suplai; Dănilă Fătul, paroh în Zagra; Ioan Gălan, paroh în Ilva Mare; Ioan Hangea, paroh în Maieru; Dumitru Ieremie, capelan în Rebrîșoara; Aventin Ilieș, paroh în Tiha; George Cătiul, capelan în Năsăud; Anton Coșbuc, capelan în Hordou; Nicolae Coșbuc, paroh în Hordou; Ioan Cornea, paroh în Romuli; Gavrilă Căndale, paroh în Săn Iosif; Maxențiu Crăciun, paroh în Mocod; Blasiu Moldovan, capelan în Morăreni; Dănilă Mălăiu, paroh în Leșu; Iacob Măierean, paroh în Neșos; Vasile Moisil, paroh în Rodna nouă; Ioan Mureșan, capelan în Rebrîșoara; Simion Mădelean, paroh în Rebra; Ioan Miron, capelan în Telciu; Ilie Nițul, capelan în Sângeorz; George Pop, paroh în Găureni; Gerasim Porcul, paroh în Rodna; Florian Pop, paroh în Ragla; Ioan Pop, paroh în Feldru; Grigore Pop, paroh în Rebrîșoara; Atanasie Pop, capelan în Salva; Marian Pavelea, paroh în Salva; Vasile Pop, paroh în Măgura; Ioan Pop, paroh în Mititei; Iacob Pop, paroh în Sângeorz; Dominic Pop, paroh în Poieni; Mihail Pop, paroh în Nușfalău; Pahomie Pop, paroh în Bichigiu; Luca Pavel, paroh în Bistrița; Grigore Rus, paroh în Mureșeni; Ioan Zinveliu, paroh în Rușii munți; Eremie Zinveliu, capelan în Zagra; Alexa Zinveliu, capelan în Zagra; Ioan Șotropa, paroh în Maieru; Pantelimon Ursu, paroh în Zagra; Stefan Vrășmașiu, paroh în Prund; Ioan Vărtic, capelan în Mocod; Petru Vărăean, paroh în Sântioana.

Personalul școlii primare.

a) *Directori*:

Nicolae Fetti, directorul școlii primare din Orlat; Ernest Istrate, directorul școlii primare din Năsăud.

b) *Învățători dela școala primară.*

Constantin Georgiță, clasa a II-a; Ioan Marian în clasa a patra, preot; Simion Nășcuțiu în clasa a III-a.

c) *Învățători triviali.*

Grigore Besan, în regimentul întâi român; Cirilă Crăcană, în regimentul întâi român; Nicolae Cotruș, în regimentul al doilea român; Sebastian Pop, în pensiune; Vasile Pop, în regimentul al doilea român; Simion Rus, în regimentul al doilea român; Iacob Zinveliu, în regimentul al doilea român; Vasile Sucia, în regimentul

întăiu român; Grigore Ursu, în regimentul întăiu român; Ioan Zăgrean, în regimentul întăiu român.

d) *Cantori.*

Ioan Măfteoaie; Moise Neamțiu; Ioan Turcul; George Lazar; N. Pavelea și mulți alții.

II. *Ofiteri crescuți în institut.*

a) Cel dintăi maior în funcțiune a fost Macedon Pop.

b) Căpitanii:

George Berar din Nușfalău; Dănilă Gălan din Năsăud; Vasile Pop din Bichigiu; Gavrilă Puica din Șieut; Matei Pop din Bichigiu; Filimon Răglean din Budacul românesc; Pavel Rău din Borgorus; Nichifor Jarda din Rebrîșoara, cari înfruntând cu vitejie primejdiile războiului au murit parte în luptă, parte dupăce s'au reințors acasă; Mihail Puiu din Monor, în funcțiune.

c) Locotenenții:

Atanasie Androne din Năsăud; Paramon Androne din Năsăud; Cristian Botta din Ragla; Nicodim Bobb din Maieru; Dănilă Braț din Zagra; Teodor Botta din Nușfalău; George Doci din Feldru; Pantilimon Gavrilă din Năsăud; Dănilă Ilieș din Maieru; Onisim Cărdan din Rodna veche; Ștefan Sălăgean din Parva, cari au murit dupăce au îndurat până la sfârșit necazurile războiului sau în cursul acestora; N. Ceuca din Salva; Gavrilă Pop din Bichigiu; Vasile Pop din Rebrîșoara; Leon Pop din Bichigiu; Matei Moț din Zagra; N. Mânzat din Bărgău în activitate; George Ilieșiu din Maieru, în retragere din cauză că și-a pierdut vederea; Iacob Morariu, Anton Vărăean din Sântioana pensionați.

d) Sublocotenenții:

Gavrilă Botta din Ragla; Simion Botta din Ragla; Dănilă Burcuțel din Găureni; Ioan Dode din Mocou; David Domide din Rodna; Ioan Mihailășiu din Șieut; Vasile Ștefani din Leșu, în activitate; George Bacăș din Năsăud; Teodor Corbul din Zagra; N. Cărcul din Rebrîșoara; Vartolomei Roș din Feldru; Dumitru Todică din Leșu morți; Petru Blocu din Monor; Iacob Neamțiu din Feldru; Alexandru Runcan din Budacul românesc; George Vărăean din Borgo-Rus, cari s'au pensionat dupăce au trecut peste necazurile războiului.

e) Stegarii:

Dumitru Drăgan din Monor, pensionat; George Gondor și Andrei Ștefăni din Năsăud morți.

Pelângă aceștia mai sunt din acelaș institut o mulțime de alți subofițeri, precum și unii în cancelariile regimentelor, cari toți își așteaptă avansarea.

NOTĂ. Pe marginea unui exemplar de Poëmation, fost în proprietatea căpitanului de jandarmi Francisc Mihailașiu, se află însemnate următoarele date, privitoare la ofițerii amintiți mai sus:

Au răpusat: Kapserment 1819; Macedon Pop de Chișfalău 1836 Borgoprund; Basiliu Pop din Bichigiu 1824 Feldru; Gavril Puica din Șieuf 1816 Feldru; Matei Pop din Bichigiu, căpitan în regimentul secuiesc, 1826 Agărbiciu; Paul Rău din Borgorus 1825 Mocod; Nechifor Jarda din Rebrîșoara 1826 Rebrîșoara; Mihailă Pui din Monor 1829 Feldru; Atanasiu Androne din Năsăud 1798 Mititei; Paramon Androne din Năsăud 1811 Borgobistrița; Nicodim Bob din Maieru 1796 Cogtiano (Italia); George Doci din Feldru 1812 Feldru; Pantilimon Gabriel din Năsăud 1817 Năsăud; Dănilă Ilieșiu din Maieru 1852 Maieru; Ceuca din Salva 1836 Viena; Gavril Pop din Bichigiu ofițer în regimentul secuiesc de husari 1852 Sf. Gheorghe; Matel Moț din Zagra 1844; Mânzat din Bărgău 1847; George Ilieșiu din Maieru 1822; Iacob Morariu Mocod; Anton Vărărean din Sântioana 1833; Ioan Dode din Mocod 1833 Borgoprund; David Domide din Rodna 1837 Telciu; Ioan Mihailașiu din Șieuf 1857 Năsăud; Dănilă Borgovan 1834 Leșu; Dumitru Băchă 1823 Zagra; George Bachișiu din Năsăud 1814 Năsăud; Cărcu din Rebrîșoara 1823; Vartolomeiu Roș din Feldru 1800; Dumitru Todichi din Leșu 1825 Ilva Mare; Petru Bloca din Monor dimisionat; Iacob Neamț din Feldru 1830 Feldru; Alexandru Runcan din Bădacul românesc 1842; George Vărărean din Rușii Munți 1832; Dumitru Drăgan din Monor 1845; George Gondor din Năsăud 1809; Andrei Ștefan din Năsăud 1830.

(Va urma)

IOAN MIHALI

1844-1914

VASILE FILIPCIUC

Cu prilejul desvelirii și inaugurării bustului lui Ioan Mihali, ridicat prin colecția publică de către despărțământul Sighet al „Astrei”, se cuvine să schițăm viața și operele acestui nemuritor, care a binemeritat recunoștința generației dumiriile de exemplele vieții sale. Nu a fost luceafărul redeșteptării noastre, ci o stea izolată, care ne-a luminaț în bezna renegatismului și a inconștienței naționale drumul adevărat la izbânda idealurilor între împrejurări neșpus de grele. Maramureșul a fost izolat de către Ardeal și Bucovina, suferia efectele morbidității sufletești în urma robiei bisericești sub eparhia ruteano-maghiară de Munkács (1650-1856), și urmările maghiarizării clerului intelectualilor și a vieții sociale, căci identitatea de interese facilita asimilarea familiilor române nemește prin încuscrire. Izolarea geografică și culturală a legat Maramureșul de mentalitatea și idealurile Pustei.

În luptele pentru libertate sub Francisc Rákoczi II și Kossuth Lajos s'a crețat tradiția frăției româno-maghiare, care în luptele duse cu episcopia din Munkács pentru salvarea religiunii strămoșești, în urma ajutorului dat de calvini față de romano-cătolicii, se începuse deja în anul 1650, când Habsburgii își impun politica centralizării prin religiuinea catolică, și când se născu greco-catolicismul rutean. Liceele confesionale din Sighet, între cari în prima linie cel calvinesc, condus de amabilul și istețul savant Ștefan Szilágyi, cimentau opera de consolidare sufletească, mai ales după

introducerea retorsiunilor, care au urmat suprimării revoluțiunii în 1849, când s'au întemnițat Gavrilă Mihali, tatăl sărbătoritului ca fost guvernor al lui Kossuth, Simion Pop, Iosif Man, etc. De atunci datează cântările mixte româno-maghiare asemănătoare celor curuțești :

Nincs Szlatina bekerítve
 Slobod li drumu,
 Kí lehet menni belöle
 Nu-ți bate gându,
 Csak egy rózsám maradt benne
 Las să rămâie,
 Kiért höltig fáj a szivem
 Așa-mi trebuie.

Steagul „pro libertate” al lui Rákoczi se păstrează ca o relictie — azi devenit simbol în robia ceho-slovacă — în biserica din Apsa de mijloc, pe care în 1906 îl flutura primarul Ioan Maruia în Sighet și-l închina la picioarele lui Apponyi. Debandada națională a sporit-o și exemplele de mamelucism și renegare date de Rusneci, Tipțeri și Evrei.

În Maramureș, pentru a-i pune în tălpi pe Români ca instrumente dinastice în lupta politică condusă cu Maghiarii după principiile „divide et impera”, Francisc Iosif încă în 1856 îi desparte bisericește de către Rusneci, înființează la această dată episcopia greco-catolică de Gherla și donează imobilul din Piața Unirii din Sighet în 1860 pentru înființarea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș”, care sub conducerea vicarului providențial Mihail Pavel și a comitelui Iosif Man ia ființă la 1860 ca prima asociație de acest fel în Ardeal și părțile ungurene.

Dr. Ioan Mihali în viața publică pe arena culturală apare ca avocat, primul jurist, doctor în drept în județ, la adunarea generală a Asociațiunii maramureșene în 1868, când semnează împreună cu unchiul său Iosif Man statutele întocmite de el ca notar, în care calitate rămâne până la 1885, când e ales casier al Asociațiunii. În 1871 e delegat în comitetul de clădire a palatului și a preparandiei pe imobilul donat, și girează grevându-și moșiile din leud și Șieu cu 6000 fiorini împrumut de clădire. Ținea foarte mult ca Asociațiunea maramureșană să o ridice la rangul și în-

semnătatea Astrei, de aceea la adunările generale ale ei prin conferințele lui Ioan Mihali se elucidau problemele actuale, el era glasul autorizat, după numirea vicarului Pavel de episcop la Gherla, dela care așteptau toți îndrumare, și era singurul reprezentant la centru al Românilor până în 1900, când se mutase la Sighet vicariatul.

În 1872 ne dăduse următoarele povești: „Simțim cu toții, că suntem în stare foarte nefavorabilă în orice privință, vedem că civilizația, progresul secolului ne-a găsit nepregătiți, așa zicând în stare primitivă. Instrucțiunea elementară datează la noi abia de ieri, de alaltăieri; în urma culturii ce se dezvoltă, trebuințele poporului nostru cresc pe zi ce merge, iar puterea lui productivă, fiind tot cea veche, nu e în stare să acopere toate aceste trebuințe, și cu durere vedem pe mulți pierzându-și și moșiarele rămase de părinți. Noi cari am apărut moșiile noastre în decurs de 17 secolii chiar acum suntem amenințați de a le pierde în timp de pace, acum când comerțul și industria sunt pe calea dezvoltării. Pericolul provine din cauza că Românul nu simțește nici o aplicare la comerț și industrie, unul e la noi mai fără excepție în mână necreștină, alta în mână neromână. Vreo câțiva funcționari, vreo câțiva preoți în zilele de acum nu pot salva un popor întreg, dacă masa cea mare a lui rămâne tot masa crudă a secolelor întunecoase. Institutul ce are a se înființa, — e vorba de internatul Asociațiunii maramureșene — are să formeze dintre Români și comercianți și industriali, are mai încolo să dezvolte trupul, inima și mintea generațiunii viitoare, care va fi mai fericită doară decum suntem noi. A sosit timpul suprem, când trebuie să ne ocupăm serios de noi înșine și să fim pătrunși de aceea, că numai o educațiune națională poate să șteargă de pe fața noastră urmele rușinoase ale trecutului, dacă, vom crește pentru patria comună, pentru biserica și națiunea română, Români cuțți și învățați, Români liberi și virtuosi“.

La 11 Aprilie 1878 glăsuia astfel: „Trăim într-o epocă de transformare, și acel popor care va ieși din dansa fără o clasă cultă, va fi condamnat la o soartă mai tristă, ca toate acelea cari ne-au încercat în secolii trecuți“. Consideră înființarea Asociațiunii ca o epocă nouă în istoria politică a Românilor și dorește să fie

„azilul limbii noastre, lumina minții și fântâna culturii noastre”. Asociațiunea prin preparandia sa ne-a dat peste 100 învățători, iar internatul ne-a sporit considerabil intelectualii, încât fără greutăți am putut prelua imperiul în 1919. În adunarea generală din 12 Martie 1888 se constată, că elevii internatului român „mai des întrebuințează și mai bine vorbesc limba maghiară, ca limba lor maternă” și înrăutățindu-se situația în urma primirii în internat și a elevilor maghiari, adunarea generală a Asociațiunii tecearcă în 1895 consistorul din Blaj și Oradea-Mare să primească o pleiadă de tineri mai talentați în institutele lor, din cari a ieșit mai apoi generația de naționaliști, care în 1918 a înfăptuit unirea cu România și e chemată a regenera Maramureșul.

Din 1887 până la moarte Ioan Mihali a fost prim jurisconsult județan, în care calitate a salvat averile composesorale de jefuitori și a ajutat pe iobagi la separarea averilor urbariale și la înființarea composesoratelor, mai ales a celor din Sat-Șugatag și Hărniciești. În 1904 contra proiectului de lege școlară al lui Apponyi, iar în 1907 în contra „legii Apponyi” și-a ridicat bărbătește cuvântul în adunarea congregațiunii județene, încât a pus în respect și pe dușmanii seculari.

„Astra” era contestată de intelectualii noștri și era tras la îndoială dreptul ei de existență în Maramureș. Tinerimea întâi prin presă disculase îndreptățirea Astreii, și la inițiativa lui Ioan Mihali se înființează în 1911 despărțământul din Vișăul de sus; iar în 1913 el prezidează adunarea de înființare a despărțământului Sighet, spre binele de obște.

Despărțirea parohiei din Sighet de cătră Ruteni, organizarea parohiei românești, clădirea bisericii, casei parohiale și a școlii române confesionale, este meritul prim-curatorului Ioan Mihali.

Ca avocat a fost cel mai reputat jurist, mai ales în procesele urbariale, și un devotat sprijinitor al țăranilor, cari l-au împodobit cu epitetele: „Domnul nostru” și „Iancu Mihali”. În politică s’a orientat împreună cu fratele-său Victor, mitropolitul Blajului, după politica partidului național român. A fost președintele organizațiunii județene a partidului național. În 1912 în Budapesta a prezidat conferința pregătitoare a intelectualilor gr. catolici români pentru pregătirea adunării de protestare dela Alba-Iulia contra înființării

episcopiei maghiarizatoare dela Hajdu-Dorog. A candidat în 1897 la subprefectură, însă a fost trântit față de Lator Sándor, căci puterea Românilor era deja măcinată de prefectii Lonyai și Rosner, ajutați și de unii renegați și trădători ai neamului românesc.

Casa lui Ioan Mihali era centrul de întâlnire a bunilor Români, muzeu și arhiva românească. A luat parte la înființarea băncii „Maramureșene“, și la toate mișcările românești. În orele libere s'a ocupat cu studii istorice, și volumul „*Diplôme maramureșene din veacul XIV—XV*“ i-a adus un premiu și a fost ales membru corespondent al Academiei din București. A publicat câteva studii și în „Századok“, revista secției istorice a Academiei maghiare din Budapesta. Are în manuscris materialul pentru volumul II al diplomelor, și mai multe studii ba chiar și proză literară și poezii inedite, alături de un bogat material de hrisoave și diplome inedite. A păstrat în manuscris poeziile unchiului său, protopopul Laurențiu Mihali din leud, care era coetanol lui Andrei Mureșan. Inițiatorii bustului au datoriat să le publice, spre a eterniza gloria scriitorilor maramureșeni.

Diplomele maramureșene sunt o prețioasă contribuțiune la istoria Românilor, în special la a Maramureșului, și constituie neperitorul monument, pe care și l-a ridicat însuși cu 25 ani mai înainte. Durere nu avem cine să-i continue opera. Diplomele cuprind ultimele evenimente ale celor două veacuri, cari închid evul mediu, și 310 diplome mai înainte nu au văzut lumina tiparului. Cuprind unele întâmplări necunoscute până atunci: contribuțiunea Românilor din Maramureș la încreștinarea Litvanilor și expediția contra lor la ordinul reginei Maria a lui Drag Meșter la 1384, dieta din Hatvan, înființarea exarhatului din Peri, drepturile și însemnătatea voivozilor români din Bereg, lupta lor și a familiei Dolhay contra lui Teodor Koriatovici și a Rusnicilor polonizați, lupta episcopiei române, esența și drepturile Voivodatului și a cnezatului, expansiunea elementului român spre apus prin incorporarea cnezatelor Kereczke și Kusnicza la Maramureș, privilegiile date de dinastia română a Huniadestilor, Paul Chinezul comitele suprem al Maramureșului, cauza descălecatului și pregătirea lui prin luptele cu Cumanii, confiniul militar Năsăud-Secuime,

persecutarea ortodoxiei, revăndecarea episcopiei străvechi din „Terra Belae Knezae“ pentru Maramureș, și altele.

Elev al școlii latinești, Mihali susține cu mijloacele istoriografiei romantice stăruința neamului în moșia lui Traian și înaintează argumente noi: stăruința bisericii românești după prototipul gotic al „Starkirchen“-urilor din Scandinavia, exploatarea minierelor de sare mai ales din Castellum (Coșuiul de azi, unde duce via Traiana), rolul cavalerilor feudoni și toponimia daco-latină. Inșiră: Leordina, Dărmoxa, Bărjava, Brătila, Bôrșa, Cocrava și Simbrostava, etc. Iar între multele latine Tibleșul îl derivă dela Cybele „Magna Deum mater“. Accentuiază latinitatea noastră, obiceiurile romane, drepturile vechi și meritele strămoșilor nobili, cari sub dinastiile Anjou și Huniade au contribuit la epoca de aur, libertatea și dreptatea mult pomenită. Scoate însemnătatea nobilimii, subliniază „autonomia din începutul veacului XIV“, noțiunile „Terra Valachorum“, „nobiles nostri Valachi seu Vlachi“, și nobilitatea Românilor, cari erau băștinași, iar între Români „Ceheniștii“ conform bulei de aur ca: „oaspeți regali“.

Iubirea și unirea dintre frați o indică Ioan Mihali ca sorginte a măririi și validității elementului român. Arată exemplele urâte ale tendințelor de maghiarizare, unitatea națională prin cultură și intervenția frățească pentru apărarea instituțiilor scumpe sufletului românesc: intervenția voevodului Simion din Moldova la 1607 pentru drepturile episcopiei din Peri, contribuția de sânge a colonelului Petrovianu la Plevna și a generalului Iuliu Dunca, care a fost între cei 1000 eroi ai lui Garibaldi. Dintre șite se poate ceti tendința pentru unitatea neamului și speranța „în zile mai bune“. Notițele bogate sunt o comoară de date genealogice, multe împrumutate din studiile lui George Petrovai, din „Turul“ și „Magyar nemesek könyve“.

Înrudirea cu voievozii descălecători de țară, cu glorioșii Mușalini, a contribuit mult la învierea fetei străbune. Diplomele maramureșene au o covârșitoare parte la reromanizarea și înviorarea Maramureșului, la trezirea la conștiință națională a sufletelor lăncezite; încât însemnătatea pedagogică națională a operei rivalizează cu importanța ei științifică. Ne învață să iubim până la suprema jertfă cu lealitatea cavaleriească a nobililor: neamul, cre-

dința, legalitatea, dreptul și cinstea, învățături de eternă valoare etică și pururi actuale. Ioan Mihali regretă, că după Bogdan Vodă nu au ajuns harnicii săi nepoți Balița și Drag Meșter în fruntea Moldovei, ca să realizeze unitatea neamului. Regretul printre șire trădează și a trădat pentru cei înșelegători marea viziune de poet a sufletului lui Ioan Mihali, care azi înfăptuită cu dreptate eternizează în bronz chipul vizionarului îndrăsnit.

Notă. — Publicăm cu plăcere articolul scris cu prilejul desvetirii bustului marelui bărbat, mai ales că ținutul nostru în toate timpurile a întreținut strânse legături cu Maramureșul. Direcțiunea revistei.

RĂBOAJE DIN TRECUT

VIRGIL ȘOTROPA

(1758 Iulie 4*). — Satele săsești cari voesc să mâne vitele la munte, și căror Valahii nu le permit aceasta, să facă un tablou despre toate vitele ca să se poată calcula cât pierd Sașii.

Iul. 5. — Se-dă certificat de milogeală femeii Dafina Batota din Maieru care în etate de opt ani a fost răpită în 1717 de Tătari și aceștia au vândut-o unui Turc în al cărui harem a robit până în 1758, când după multe suferințe a putut să scape și să întoarcă acasă.

Iul. 10. — Se prezintă înaintea magistratului din Bistrița doi popi valahi din Rebrîșoara cu rugarea să li-se dea în arendă muntele orașului (!) numit Lușca Cârști. Fiindcă îmbie numai 7 fl. ung. pe an și nimic mai mult, cutoatecă se pot face cam 50 care de fân, cererea lor „proastă” e respinsă.

Sept. 16. — Magistratul bistrițan impune satelor districtului românesc și celui săsesc să aducă lemne pentru reclădirea berăriei orășăneste arse.

Sept. 20. — Inspectorul Georg Gunesch raportează magistratului că Valahii din depertinență (Valea Rodnei) nu voesc să mai plătească alte impozite decât numai dările regești. Spun că vor înainta recurs la guvern, și dacă acesta nu va satisface cererile, se vor adresa la curtea din Viena. Și dacă nici aci nu vor afla sprijin și dreptate, atunci își vor căuta alt stăpân.

*) V. Nr. 1 al revistei.

Oct. 24 — Sosind din Moldova știri neliniștitoare privitoare la *Tătari*, orașul ia măsuri de apărare și ordonă satelor românești și săsești să-și gătească armele și să fie în bună înțelegere. Valahii se vor apăra la caz de nevoie cu pari, coase, topoare și furci, iar Sașii cu *pusti*, pe cari Românilor nu le este permis să le poarte. Telcenii cari, sub pretext că în apropierea lor nu se află munte peste care să poată trece Tătarii, se roagă să fie scutiți de serviciu public, să fie obligați asemenea cu ceilalți la pază în munte.

Oct. 30. — Din Reghin se semnalează că *Tătarii* ard, pradă și jăfuesc în Moldova pelângă râul Bistrița. Pericolul e iminent. Dela subprefectul Mihail Balea din Maramureș, încă sosește în 7 Nov. asemenea știri despre faptele Tătarilor în Moldova.

Nov. 24 — Femeia Irina lui Tiron din Văraea după multe bătăi și torturi mărlurisește că și-a omorât fatul nou născut. E osândită să fie *lăsată cu seurea*.

Nov. 29. — Se scot din arhivă actele privitoare la privilegiile orașului și magistratul constată că *Valahii districtuali* sînt datori să lucreze la reparația zidurilor orașului și să furnizeze lemnele necesare pentru clădirile orășanești.

1759 Ian. 3. — Locuitorii districtului valah se plâng că executorii militari comit acolo excese și storc dela contribuabili *dări ilegale*. Magistratul raportează comandantului garnizoanei care promite satisfacție și restituirea sumelor pe nedreptul încasate.

Feb. 2. — Inspectorul departinței raportează magistratului că pelângă cei câte 17 bani scoși până acum, Valahii din nou mai adună dela fiecare contribuabil câte 34 bani pentru achitarea cheltuielilor ivite în *procesul contra orașului*. Primarul recomandă magistratului să se facă toți pașii posibili la guvern pentru *înfrînarea Valahilor someșeni revoltați*. Aceștia știu să-și deschidă cale cu bașcișe, și după ce primarul a înțeles că un domn dela cârmă a și întrebat „dacă nucumva se găsește pe la Bistrița vr'un cal frumos”, ar fi consult ca și Sașii să mai facă câte un hatâr pentru bună reușită a chestiei lor.

Feb. 23. — Săsoaica numită *Graegerin* acuzată că ar fi autoara mai multor incendii, după ce suferă mari forturi, e arsă de vie în mijlocul pieții orașului Bistrița.

Iunie 11. — Arhidiaconul *Anton Naszodi* aşterne cărţii rogarea ca Valahilor bistriţeni să li-se predea *biserica călugărilor* din strada ungurească (Ungar-Gasse).

Iun. 25. — Părcălabul *Daniil Gutsch* comunică ştirea auzită în Telciu că în Maramureş s'a format o *bandă de 100 hoţi* cari intenţionează să năvălească în Ardeal.

Iul. 5. — Români din district din nou îl roagă pe *Mihail Balea*, subprefectul Maramureşului, să intervină la guvern în procesul *contra Saşilor* şi să raporteze şi despre *hoţii dela graniţa vidicului* spre Maramureş. *Balea* răspunde în 7 Aug. că în acea bandă de hoţi a fost şi *Mihailu din Maieru* care acum este acasă la familie, deci să încerce să-l prindă. În 9 Aug. plăieşii prind câteva persoane suspecte pe cari le predau judeţului din Rebrisoara. Fiindcă acesta îi lasă liberi, să fie tras la răspundere şi pedepsit.

Iul. 19. — Consilierul guvernial *contele Ioan Lazar* scrie magistratului privitor la „*conjuraţia temerară a Valahilor contra oraşului*”, că neaflându-se deocamdată mijloace corespunzătoare spre a-i aduce în mod eficace la subordinaţia datorită, trebuie aşteptat remediul „*dela timp*” şi trebuie trataţi „*cu păciinţă*”. Ce priveşte pe *Mihail Balea* din Maramureş care-i sprijineşte şi sfătuieşte pe răsvraţiţi, magistratul să pună mâna pe scrisorile aceluia, spre a se evita atari atentate publice şi spre a putea proceda cu efect împotriva sa.

Oct. 27. — Directorul *Laurenţiu Hopp* dela oficiu de carantină din Bărgău raportează că în Moldova şi Muntenia a izbucnit *ciuma*, deci să se tragă cordon de apărare şi în munţii *Rodnei*. Locuitorul *Todor Fansula* din Zagra voind să treacă pe furis graniţa fără de a se supune carantinei, a fost prins şi trimis magistratului care-l ţine 14 zile în fiare.

Oct. 28. — Soseşte dela guvern o scrisoare adresată protopopului *Anton Naszodi*, în care încuviinţează clădirea *bisericilor valake în satele săseşti* şi ordonă ca nicumva Saşii să cuteze să-le pună piedeci.

Nov. 2. — Inspectorul plăieşilor căpitanul *Andrei Fauchert* primeşte dela guvern ordinul să viziteze des *posturile plăieşilor* dela cordonul dinspre Moldova şi să-le interzică strict depărtarea de-acolo.

Nov. 15. — Vechilul grofului Bethlen Adam scrie oraşului că groful *Gavril Bethlen*, cancelarul aulic transilvan în curând va trece prin câteva comune din district. Se dă imediat ordin satelor să repare drumurile şi să aibă la îndemână vânat proaspăt, ca groful să fie „servit cum se cuvine”.

Dec. 29. — Bărgăuanilor cari se roagă să poată *ierna vite* pe holarul oraşului, li-se respinge cererea.

1760. — În cursul anului au suferit foarte mult în urma intemperiilor, mai ales a *grindinei*, satele cercului de sus someşan dela Rebrişoara până la Rodna precum şi comuna Zagra.

Magistratul Bistriţii constă din: primarul Ioan Frideric Klein a Straussenburg, sedatorii: Georg Gunesch, Ioachim Bedeus, Georg Decani, Conrad Dinges, Paul Klein a Straussenburg, Ioan Schankebank şi Samuil Keller.

Ian. 28. — Primarii şi sătenii saşi din Lechinţa şi Sângeorzul săsesc anunţă magistratului că vor protesta la guvern *contra hotărîrii de a li-se permite Valahilor să-şi ridice biserici*.

Feb. 9. Dupăce din punct de vedere sanitar nu mai ameuinţă nimic din teritorul „turcico”, să se deschidă iarăş *pasurile spre Moldova*, fiind călătorii obligaţi să se supună carantinei preşcrise.

Feb. 14. — Magistratul înaintează recurs contra cererii Valahilor bistriţeni pentru dobândirea *bisericii călugărilor*.

Feb. 15. — În numele magistratului oraşănesc părcălabul Güttsch publică în satele districtului românesc că pentru *serviciu militar* fiecare comună are să prezente câteun bărbat destoinic, 5 urme şi 12 palme de înalt. Iar în 23 Martie, dupăce s'a isprăvit recrutarea, li-se dă satelor asigurare în scris, că cei fugiţi de frică prin păduri nu vor mai fi urmăriţi, deci să întoarcă acasă.

Apr. 10. — Se publică ordonanţa guvernului, că în viitor recruţii nu vor mai fi *înrolaţi cu forţa*, împotriva voinţei lor. În instrucţia dată magistratului se spune că tinerii capabili de a purta arme să fie convinşi şi îndemnaţi să între în armată, să li-se imbie arvună de 10—12 fl. Rh. şi să li-se îngăduie şi din contribuţii.

Apr. 12. — Conform ordonanţei guverniale, în comunele Leşu, Ilva, Rodna, Telciu apoi între Petriş şi Uifalău şi la Dumitriţa să se pună *pe stâlpi table negre* cu inscripţia în limba ger-

mană, maghiară și valahă, că cece vine din Moldova și Muntenia pe căi oprite va fi spânzurat în imediata vecinătate a tablelor.

Mai 21. — Judele sătesc Nechita Cotul din Rebrîșoara împreună cu Gavril Buta și Nechita Iloanul raportează că în 14 c. au ars în sat 11 case până la pământ. Rebrîșorenii vor ajuta pe cei păgubiți la reclădirea caselor, iar magistratul e rugat să ordone Sașilor din Dumitra să dea din pădurile lor lemnul necesar. Cererea suplicațiilor e răspinsă.

Sept. 3. — Inspectorul de pertinenției Peter Theil întors din Sântioana raportează că Valahii nicidecum *nu voesc să plătească zăciuelile*. Spun că Ștefan Cute Nimigeanul din Feldru le-a interzis plățirea până vor ținea odată „sobor“, și a amenințat pe cece vor cuteza să țină cu Sașii.

Sept. 5. — În pădurile comunei Cepan s'au adunat o mulțime de *bejenari* cari intenționează să plece spre Moldova. Magistratul ia măsuri ca să-le împiedece emigrarea.

Sept. 26. — Perceptorul orășenesc Hemich raportează că Valahii districtuali adunați în Mocod au hotărît să *nu mai plătească orașului* nici „salgematul“ (taxa de întreținere a soldaților) nici darea suplimentară pe cap.

Oct. 13. — La știrea că Sașii din Iad *vreau să dărâme casele Valahilor* delângă apa livei, magistratul ordonă primarului din Iad ca Sașii să lase în pace casele vechi și să împiedece numai clădirea de case nouă.

Oct. 29. — Monedele de argint întregi și de jumătate bătute de prințul elector de Trier și ducele de Zweibrücken, precum și *banii* de 20 și 10 creițari să fie primiți în circulație cu valoare integrală.

Dec. 10. — Mare consternație produce în sinul magistratului știrea că *satele săsești* *vreau să facă cauză comună cu Valahii răsvrâțiți*, și că senatorul Schankebank îi sprijinește în acțiunea lor. Reprezentanții Sașilor se și înfățișează cu jălbile lor înaintea magistratului care-i sfătuiește să mai aștepte până se va rezolva chestia cu Valahii. Iar primarul Klein îi roagă să-l cruțe încă puțin timp și să nu-i amărească viața, căci și așa se jertfește pentru binele lor.

1761 Ian. 2. — Primarul împărtășește senatului orășenesc că în districtul românesc, și mai cu seamă în Văratec, se află mulți săteni cari călătoresc pe călătorii din Ardeal spre Moldova. Aceia conform legii toți ar trebui să fie spânzurați. Cum se svonește, chiar și un plăieș a condus pe ascuns pe fata directorului cauzelor fiscale Petru-Dobra, peste munți în Moldova. Plăieșul trebuie să fie descoperit.

Feb. 7. — Se cetește în ședința magistratului un ordin guvernial că au să fie *liberați schismaticii* arestați „propter turbationem unionis”, și peste tot contravențiile Valahilor să fie decamdată așa privity și tratate cașicând ei n'ar fi văzut și auzit poruncile (!).

Mart. 7. — Negustorilor *armeni* cari vând diferite mărfuri prin sate să li-se interzică aceasta cu amenințarea că li-se vor confisca mărfurile.

Apr. 16. — Magistratul Bistriței hotărăște să se recomande grației nou numitului comandant general în Ardeal, baronului *Adolf Buczov*, felicitându-l și întâmpinându-l cu tot fastul posibil. În vederea sosirii lui în oraș se fac mari pregătiri, se repară drumurile, se formează banderii și se cumpără vinuri bune; 74 cai și multe trăsuri au să stea permanent la îndemână.

Iun. 12. — Magistratul e foarte indignat că cineva a răsturnat și sfărâmat *spânzurătoarea* de pe Dealu Frâii și a nimerit tabla cu inscripție. Cutoatecă Rocnenii spun c'au făcut-o Moldovenii, suspiciunea cade pe Dăniță Strugar din Leș, care are locuință acolo sus la munte.

Iul. 3. — Comandantul *garnizoanei* din Bistrița, baronul Castelli, împărtășește magistratului că el pleacă și că a predat comanda căpitanului Szilvasi. Roagă pe magistrat să-i dea certificat că în timpul comandai sale n'a comis niciun exces.

Aug. 31. — Contele Ladislau Teleki dispune ca băile de apă minerală din Rodna să fie menținute ca și până acuma. Ar fi consult să se ridice încă o nouă clădire.

Oct. 31. — În districtul românesc se încartirează o companie de *dragoni* a regimentului Modena. Au să stea peste iarnă: 1 căpitan și 19 călăreți în Rodna, 1 sublocotenent și 34 călăreți în Maieru, 1 stegăr și 29 călăreți în Sângeorz.

1762 Ian. 31. — Sosește ordinul guvernial că colectanții trimiși de vladica Dionisie Novacovici să adune bani pentru bisericile neunite, să nu fie împiedecați ci să li-se promoveze cauza. Arhidiaconul unit din Năsăud să fie avizat despre aceasta.

Feb. 13. — Colonelul Schröder cere potârnicli, cari să fie trimise generalului Buccov. Magistratul provoacă pe districtul valah să furnizeze 300 potârnicli.

Feb. 22. — Baronul Schröder, de acord cu magistratul, ordonă ca compania de dragoni a căpitanului Oschitz să fie permutată din Rodna, Maieru și Sângeorz, la Rebrîșoara, Năsăud și Salva.

Mart. 1. — Colonelul Schröder primește dela generalul Montoja de Cordona din Sibiu ordinul ca de acu înainte numirea de „țigan“ să nu mai fie privită ca nume de batjocură, și Tiganii să fie primiți în bresle, ca și ceilalți contribuabili, și să fie recrutați la miliție.

Mart. 20. — Inspectorul departinței raportează că funcționarul Tobias Szoika dela minele rodnene, împreună cu alți nouă săteni de acolo, au clădit un ferestrău.

Mai 11. — Guvernul ordonă că prevaricanții cari duc pe furis aur peste granițe, să fie amendați cu 40 fl. Rh. din cari două din trei părți să le capete împiegații dela vamă iar restul să fie al magistratului. Cei lipsiți de mijloace să fie bătuți ori puși la robotă. Tot atunci se ordonă să fie aspru pedepsiți superstițioșii cari desgroapă pe ihorți și străpung cadavrele cu pari ascuțiți.

Mai 21. — In numele starețului Piarîștilor din Bistrița roagă părintele Leonard pe primarul orașului să facă tot posibilul ca protopopul din Năsăud să înduplece pe popii și pe sătenii români ai districtului la furnizarea de materiale și brațe de muncă în scopul zidirii locuințelor și bisericii Piarîștilor.

Mai 22. — Magistratul hotărăște să ofere generalului Buccov ca prezent: 6 piei de răs și 12 de vulpe.

Aug. 10. — Asupra comunelor Năsăud și Rebrîșoara s'a deslănțuit o mare furtună. Potopul a nimicit multe case și grădini; s'au înecat mai mulți oameni.

1763 Ian. 13. — Se publică ordinul împărătesc în care se accentuează că vor fi promovați în serviciul civil și cameral toți ceice și-au câștigat merite în chestia milișei grânicerești.